

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

NƏRGİZ SULDUZ qızı MƏMMƏDLİ

İNGİLİS DİLİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ YUNAN VƏ LATİN
ALINMA SÖZLƏRİNİN ROLU

İxtisaslaşma: HSM-060201-Dilşünashq (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər:

Rəcəbova Aytən Arif qızı
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

BAKİ - 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞError! Bookmark not defined.-7

I FƏSİL. DİLİN LÜĞƏT TƏRKİBİ..... 8-30

1.1. İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsi yolları 10-18

1.2. Alınma sözlərin dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində rolu 18-30

II FƏSİL. ALINMA SÖZLƏRİN STRUKTUR SEMANTİK TƏHLİLİ..... 31-63

2.1. İngilis dilində Latın mənşəli alınma sözlərin təhlili..... 32-50

2.2. İngilis dilində Yunan mənşəli alınma sözlərin təhlili. 50-63

NƏTİCƏ..... 64-66

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT 67-72

GİRİŞ

Dil insan həyatında mühüm rol oynayır və insanların formalaşmasında əhəmiyyətli amillərdən biri kimi dəyərləndirilir. Dili xarakterizə edərkən onu səciyyələndirən başlıca əlamətlər içərisində dilin lüğət tərkibi xüsusilə qeyd olunur. Zəngin lüğət tərkibi inkişaf etmiş dildən xəbər verir. Çünki hər bir dilin lüğət tərkibi, o dilin formalaşmağa başladığı dövrdən onunla əlaqədar şəkildə yaranır və inkişaf edir.

Mövzunun aktuallığı. İctimai hadisə hesab olunan dil, insanlar arasında əsas ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunur. İnsanlar gündəlik həyatlarında düşüncələrini, arzularını ifadə etmək, başqalarına çatdırma bilmək üçün daim dildən istifadə edirlər. Dilin sahibi cəmiyyətdir və dil insan mədəniyyətini mümkün qılan ən mükəmməl vasitədir. Cəmiyyətdən kənarında dilin mövcudluğu haqqında danışmaq mümkün deyil və elə buna görə də insan dili yalnız cəmiyyətdə öyrənmə bilər. Dil həmçinin, insanların dünyagörüşünün formalaşmasında zəruri rol oynayır.

Cəmiyyət həyatında baş verən dəyişikliklər öz əksini ilk olaraq dilin lüğət tərkibində tapır. Lüğət tərkibinin inkişafı dilin inkişafı deməkdir və zəngin lüğət tərkibinə malik olan dil inkişaf etmiş xalqdan, cəmiyyətdən xəbər verir. Çünki xalqın, cəmiyyətin inkişafı dilin zənginləşməsinə, formalaşmasına təsir göstərən amillər içərisində mühüm yer tutur.

Dünya dillərinə nəzər yetirdikdə açıq-aydın şəkildə görə bilərik ki, heçdə bütün dillər eyni səviyyədə inkişaf etməmişdir. Bunun səbəblərinə dilin inkişafına təsir göstərən tarixi, coğrafi, siyasi, iqtisadi, ictimai-mədəni amillər aid edilir. Dilin zənginləşməsi, dəyişikliklərə uğraması daim maraq doğuran məsələlərdən hesab olunur. Dillərin zənginləşməsində dünya dillərinin bir-birinə qarşılıqlı təsiri də mühüm rol oynayır. Beləki ingilis dili bugün dünyada geniş yayılmış və kifayət qədər inkişaf etmiş dillərdən hesab olunur. İngilis dilinin inkişafında da müxtəlif dillərin rolu olmuşdur və bu dillər içərisində latın və yunan dilləri xüsusilə qeyd olunur. Məhz buna görə də, müasir dövrdə dünyada mühüm rol oynayan, dünya dili hesab olunan ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində latın və yunan dillərinin

oynadığı rolu araşdırmaq xüsusi maraq doğurur. İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində özünəməxsus rolu olan latın və yunan mənşəli sözlərin öyrənilməsinin aktuallığı həmçinin ondan ibarətdir ki, bu sözlər içərisində kifayət qədər söz artıq ingilis dilli insanların məişət həyatında istifadə etdiyi ümumişlək sözlərdən seçilmir.

Bu mövzunun mahiyyətinin öyrənilməsi aşağıdakı aspektlərdən aktualdır:

1. İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsi yollarının öyrənilməsi cəhətdən;
2. İngilis dilinin zənginləşməsinə təsir göstərən amillərin öyrənilməsi cəhətdən;
3. İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində alınma sözlərin rolunun öyrənilməsi cəhətdən;
4. İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayan latın və yunan mənşəli alınma sözlərin öyrənilməsi cəhətdən.

Müxtəlif dövrlərdə tədqiqatçılar bu mövzuya müraciət etmişlər, araşdırmalar aparmışlar və bu proses bu gündə davam edir.

Tədqiqatın obyektini. İngilis dili zəngin lüğət tərkibinə malikdir. Tədqiqatın obyektini ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayan latın və yunan mənşəli alınma sözlər təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini isə ingilis dilinin zənginləşməsində rolu olan latın və yunan mənşəli alınma sözlərin təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın başlıca məqsədi dünya dili hesab olunan ingilis dilinin zənginləşməsində latın və yunan dillərinin oynadığı rolu araşdırmaqdır. Dissertasiyada qarşıya qoyulan məsələlərdən çıxış edərək onun qarşısında duran vəzifələridə müəyyənləşdirmək zəruridir. Bu baxımdan, dissertasiyanın tədqiqi zamanı aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsi yollarını araşdırmaq;
- Alınma sözlərin dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində oynadığı rolu müəyyən etmək;
- İngilis dilində latın və yunan mənşəli alınma sözləri təhlil etmək.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Hər bir dissertasiya nəzəri və praktik baxımdan əhəmiyyət daşıyır. Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti onun, elmi baxımdan gələcək tədqiqatçılara müəyyən dərəcədə istiqamət verə bilmək imkanı ilə ölçülə bilər. Bu tədqiqatın elmi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, latın və yunan mənşəli alınma sözlərin ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində oynadığı rolun araşdırılmasında müəyyən xidmət göstərə bilər. Dissertasiya işi gələcəkdə bu sahədə aparılacaq araşdırmalarda istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyətinə gəldikdə isə, dissertasiya işindən əldə olunan nəticələr seminar və mühazirələrin materialı kimi istifadə oluna bilər.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Müdafiədə irəli sürülən əsas müddəalar aşağıdakılardır:

- Dilin insan fəaliyyətini əhatə edən bütün sahələrdə özünəməxsus rolu mövcuddur;

- Dilin inkişafı ilə bu dilin istifadəçisi olan insanların inkişafı arasında qarşılıqlı əlaqə vardır. Dil cəmiyyətə təsir göstərdiyi kimi, cəmiyyət də dilə təsir göstərmək qabiliyyətinə malikdir;

- Dilin lüğət tərkibi daim inkişaf edir və bu inkişaf qarşısı alınmaz bir proses kimi dəyərləndirilir. Elə buna görə də dilin lüğət tərkibi olduqca mürəkkəb və dinamik bir sistem hesab olunur.

- İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində alınma sözlər əhəmiyyətli yerə malikdir. Belə alınma sözlər içərisində latın və yunan mənşəli alınma sözlər xüsusi rol oynayır;

- İngilis dilinin lüğət tərkibinin alınma sözlər hesabına zənginləşməsində əsas vasitəçi dillər latın və fransız dilləri hesab olunur.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Latın və yunan dillərinin ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində oynadığı mühüm rolun araşdırılmasının nəzəri əhəmiyyəti vardır. Dissertasiya işində ingilis dilinin zənginləşməsinə, lüğət tərkibinin inkişafına təsir göstərən amillər araşdırılmışdır.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, latın və yunan mənşəli alınma sözlərin tədqiqinə geniş şəkildə yer verilmiş və bu dillərin ingilis dilinin inkişafında

oynadığı rol və həmçinin müxtəlif dövrlərdə dilə daxil olma səbəbləri əhatəli şəkildə araşdırılmışdır.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyatı-1 kafedrasının rəhbərliyi altında yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın müəllifi “İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində latın mənşəli sözlərin rolu” adlı məqalə çap etdirmişdir.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektı, tədqiqatın predmeti, tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqat işinin elmi yeniliyi, tədqiqat işinin aprobasiyası və tədqiqat işinin strukturu öz əksini tapmışdır. İşin həcmi ədəbiyyat siyahısı daxil olmaqla 72 səhifəni əhatə edir.

Tədqiqat işi “İngilis dilinin zənginləşməsində yunan və latın alınma sözlərinin rolu” adlanır və 2 fəsildən ibarətdir. Dissertasiyanın I fəslı “Dilin lüğət tərkibi” adlanır və 2 yarım fəsildən ibarətdir. Burada ümumiyyətlə dildə yeni sözlərin yaranması, dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi yolları göstərilmişdir. Bu fəslin birinci yarım fəslı “ İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsi yolları” adlanır. Burada ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsi yolları göstərilmiş və ingilis dilinin zənginləşməsinə təsir göstərən müxtəlif amillər qeyd olunmuşdur. Bu fəslin ikinci yarım fəslı isə “Alınma sözlərin dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində rolu” adlanır. Məlumdur ki, tarix boyunca müxtəlif dillər ingilis dilinin lüğət tərkibinə təsir göstərə bilmişdir. Bu yarım fəsildə ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində rolu olan dillər göstərilmiş və ingilis dilinin lüğət tərkibində özünə yer tapa bilən müxtəlif mənşəli alınma sözlər və bu sözlərin əsasən hansı sahələri əhatə etdiyi qeyd olunmuşdur.

Dissertasiyanın II fəslı “Alınma sözlərin struktur semantik təhlili” adlanır və bu fəsil 2 yarım fəsildən ibarətdir. Dissertasiyanın II fəslində alınma sözlər haqqında ümumi məlumat verilmiş və ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində rolu olan latın və yunan mənşəli alınma sözlər tədqiq edilmişdir. Bu fəslin birinci yarım fəslı “İngilis dilində latın mənşəli alınma sözlərin təhlili” adlanır. Burada latın

mənşəli alınma sözlərin ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində rolu, latın mənşəli alınmaların ingilis dilinə müxtəlif dövrlərdə qəbul olunma səbəbləri araşdırılmışdır. İkinci yarım fəsil isə “İngilis dilində yunan mənşəli alınma sözlərin təhlili” adlanır. Bu yarım fəsildə isə ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində rolu olan yunan mənşəli alınma sözlər tədqiq edilmişdir.

Nəticə hissəsində tədqiqat işindən əldə edilmiş yekun müddəalar və ümumi fikirlər əks olunmuşdur. Dissertasiyanın sonunda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və internet resursları qeyd edilmişdir.

I FƏSİL

DİLİN LÜĞƏT TƏRKİBİ

Hər hansısa bir dili xarakterizə edərkən, onun lüğət tərkibinə xüsusən diqqət yetirilir. Dilin lüğət tərkibi dedikdə dildə özünə yer tapa bilən bütün sözlərin toplusu başa düşülür. Dilin lüğət tərkibi, lüğət tərkibinin zənginliyi dili səciyyələndirən başlıca əlamətlərdən biridir [13, s.202]. Lakin dilin ilkin dövründə, ibtidai dövründə onun lüğət tərkibinin zənginliyi haqqında danışmaq mümkün deyil. Bu dövrdə dilin lüğət tərkibi olduqca kasıb olur. Dilin inkişafının sonrakı mərhələlərində baş verən müxtəlif hadisələr, cəmiyyətin hərtərəfli şəkildə inkişafı dilin lüğət tərkibində olan boşluqları aradan qaldırmağa başlayır və bütün bu hadisələrin nəticəsi olaraq dilin lüğət tərkibində olan kasıblıq özünü zənginləşmə prosesi ilə əvəz edir. Başqa bir şəkildə desək, dilin ümumi strukturunda baş verən hadisələr, gedən proseslər dilin lüğət tərkibini xarakterizə edən əsas əlamətlərdən hesab olunur [9, s.175].

Əksər hallarda dillərin lüğət tərkibi geniş söz ehtiyatına malik olur, buna görə də bu dillərin daşıyıcılarının lüğət tərkibindəki bütün sözləri bilməməsi təbii haldır. İnsanların müxtəlif dünya görüşünə malik olmaları, bilik-təhsil səviyyələrinin fərqli olması, müxtəlif iş yerlərində işləmələri ilə əlaqədar olaraq onların söz ehtiyatı eyni miqdarda olmur, birinin ümumi söz ehtiyatı çox, digərininki isə az olur [32, s.135]. Lakin dünyada bəzi dillərdə vardır ki, onların lüğət tərkibi kifayət qədər inkişaf etmədiyindən bu dillərin lüğət tərkibinin zənginliyi, genişliyi haqqında danışmaq mümkün deyil. Belə dillərin lüğət tərkibi əsasən gündəlik istifadə olunan sözlərdən ibarət olur. Cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələri inkişaf etdikcə, bu inkişaf öz əksini asanlıqla dildə tapır. Belə ki, bu sahələrin hər birinin özünə məxsus sözləri, terminləri yaranır və aydındır ki insanların bütün bu sahələr haqqında geniş məlumatla malik olması mümkün deyil.

Dilin lüğət tərkibi ilə bağlı əsas anlayışlardan biri “*dilin leksik layı*” anlayışıdır. Dilin leksik layı dedikdə, onun lüğət tərkibinin layları başa düşülür və dilin leksik layını təşkil edən sözləri əsasən işlədilmə dairəsinə və etimoloji mənbəyinə görə təsnif edirlər [8, s.168].

Dilin lüğət tərkibi ilə bağlı digər əsas anlayışlardan biri “*dilin lüğət fondu*” adlanır və bu anlayış dilin lüğət tərkibində özünə yer tapa bilən, cəmiyyətin bütün üzvləri tərəfindən başa düşülən və əsasən gündəlik fəaliyyət zamanı tez-tez istifadə olunan sözlərin toplusunu ifadə edir. S.Cəfərov, A.Qurbanov, A.Babayev kimi məşhur dilçilər tərəfindən dilin lüğət tərkibindəki sözlər müxtəlif prinsiplər üzrə qruplaşdırılmışdır. Leksik layın tərkib hissəsi hesab olunan sözləri A.Qurbanov əsasən 2 sistem şəklində qruplaşdırır: apelyativ sistem və onomastik sistem. Alınma sözlər, köhnəlmiş sözlər, ümumişlək sözlər, neologizmlər apelyativ sistemə aid edilir. Onomastik sistemə isə əsasən xüsusi sözlər, adlar aid edilir. Dilin lüğət tərkibindəki sözləri qruplaşdırarkən S.Cəfərov istifadə dairəsi, üslub, mənşə və s. bu kimi prinsipləri əsas götürür [7, s.105-106]. A.Babayev isə dilin lüğət tərkibindəki sözləri üslubi laylara bölür və həmçinin qeyd edir ki, bu laylar arasında kəskin sərhəd mövcud deyil [4, s.170].

Dil daim inkişaf edir və bu inkişafın nəticəsi olaraq onun bütün sahələrində dəyişikliklər baş verir. Lakin dilin zənginləşməsi dedikdə əsasən onun lüğət tərkibinin zənginləşməsi, müxtəlif fikirləri ifadə edə bilmək üçün zəngin söz ehtiyatına malik olması nəzərdə tutulur. Dilin zənginləşməsi yolları müxtəlifdir. Buna baxmayaraq, dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi yollarından danışarkən əsasən iki istiqamət göstərilir:

1. Daxili imkanlar hesabına dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi;
2. Müxtəlif dillərdən qəbul edilən yeni sözlər hesabına dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi [9, s.175].

Dilin daxili imkanlar hesabına zənginləşməsi dedikdə, dilin lüğət tərkibindəki sözlərin yeni mənə qazanması, məsələn, “*mous*”, “*monitor*”, “*memory*”, “*keyboard*”, “*application*”, “*program*”, “*virus*”, dilin lüğət tərkibində mövcud olan sözlərə müxtəlif şəkilçilər əlavə etməklə yeni mənalı sözlərin yaranması, məsələn, “*worker*”, “*reader*”, “*translator*”, “*lawyer*”, “*cashier*”, “*roadster*”, “*actor*”, müxtəlif dillərdən sözlərin kalka yolu ilə dilə tərcümə edilməsi, məsələn, “*world market*”- *German. Weltmarkt*; “*masterpiece*”- *German. Masterstück*; “*superman*”- *German. Übermensch*; “*free verse*”- *France. Vers libre* və s. başa düşülür. Əsasən

dilin daxili imkanları hesabına yaranan sözlər cəmiyyət üçün daha anlaşılıqlı hesab olunur və həmçinin belə sözlər insanlar tərəfindən asanlıqla qəbul, o cümlədən tətbiq edilir. Müxtəlif dillər dedikdə isə, burada artıq dilin lüğət tərkibinin alınma sözlər hesabına zənginləşməsi başa düşülür.

Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi prosesində dildə mövcud olan sözlərin yeni mənalar qazanması xüsusilə əhəmiyyət kəsb edir. Müasir ingilis dilində də yeni anlayışları ifadə edə bilmək üçün mövcud sözlərin yeni mənalar qazanması dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Lakin belə bir məqamda qeyd etmək lazımdır ki, söz mənalarında gedən bu dəyişikliklər (semantik dəyişikliklər) heç də bütün dilçilər tərəfindən müsbət qarşılanmır. Bəzi dilçilər belə hesab edirlər ki, sözlərin yeni mənalar qazanması istifadə zamanı çəşqınlıq yaradır və buna görə də yeni sözlərin yaranmasının daha məqsədəuyğun olduğunu qeyd edirlər [17, s.55]. Lakin bu da məlumdur ki, dildə bu və ya digər dəyişikliklərin baş verməsi qarşısı alınmaz, təbii bir prosesdir. Hələ qədim zamanlardan günümüzə gəlib çatan əsərlərdə də dilin daim dəyişikliklərə uğraması fikrinə rast gəlirik. XIV əsrdə C.Çoser keçmiş ingilis dilinin öz dövrü ilə müqayisədə çox dəyişildiyini bildirir və buna təəccüblə yanaşırdı [42, s.91]. Bununla yanaşı, XIX əsr alman dilçisi Vilhelm Humboldt qeyd edir ki, dil və insanların fasiləsiz olaraq fikirləşmələrində heç vaxt həqiqi sabitlik ola bilməz. Təbiətə dil, daim inkişaf prosesidir [51, s.123].

1.1. İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsi yolları

İnsanlığı heyvanlar aləmindən ayıran hər şeydən ən üstün olanı dildir. Dil insanların bu günə kimi ixtira etdikləri ən diqqətə layiq, ən mükəmməl alətdir. Məlumdur ki, ən ibtidai alətlər dildən əvvəl meydana çıxmışdır. Lakin daha mürəkkəb alətləri insan əməkdaşlığı və dil olmadan yaratmağın mümkün olduğunu təsəvvür etmək, söyləmək çətindir.

Dilin insan həyatında oynadığı rolun əhəmiyyəti hərkəsə məlumdur. İnsanların formalaşmasında mühüm rol oynayan amillərdən biri, hətta birincisi dildir. Dilin insan həyatında oynadığı rolun əhəmiyyətini görə bilmək üçün sadəcə insanların gündəlik həyatlarına diqqət yetirmək kifayətdir. İnsanlar hər gün öz fikirlərini,

arzularını ifadə etmək, düşündüyünü başqasına çatdırma bilmək üçün dilə müraciət edirlər. Dilin sahibi cəmiyyətdir, dili cəmiyyət yaradır. Dil insan mədəniyyətini mümkün qılan ən gözəl, ən mükəmməl vasitədir.

Dil ictimai hadisədir və insanlar arasında əsas ünsiyyət vasitəsidir. İnsanların dilə olan tələbatı hətta qidaya, havaya, yuxuya olan tələbatla eyniləşdirilir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə dilə tələbatda artır. Belə bir fikir mövcuddur ki, dil zərurətdən, yəni birgə fəaliyyət göstərmək tələbatından yaranmışdır və Ə.Rəcəbova yazır ki, alman dilçisi Vilhelm Humbolt da öz əsərlərində bu fikri sübut etməyə çalışmışdır. O, alman dilçisinin fikirlərini belə şərh edir: *“Dilin ilkin mənbəyi bizim üçün əlçatmaz bir sirdir. Dil şübhəsiz insandan yaranmışdır. İnsan yalnız dilin sayəsində insandır. O insanların dünya görüşünün yaranması üçün zəruridir. Xalqın dili onun ruhudur və xalqın ruhu onun dilidir. Dil yalnız cəmiyyətdə inkişaf edir. Dilə ölü məhsul kimi deyil, yaradıcı bir proses kimi baxmaq lazımdır. Xalq bədii yaradıcılıq və fikirləşmə yoluna qədəm qoyduqda dilə əks təsir göstərir”* [20, s.39].

Dilin cəmiyyət üçün əhəmiyyətindən danışarkən, ədəbi dilin mahiyyətini də qeyd etmək vacibdir. Ədəbi dil termini dilçilər tərəfindən *“İzahlı dilçilik terminləri”* kitabında belə şərh edilir:

Xalqın öz mədəni ehtiyaclarını ödəmək üçün işlətdiyi normalaşdırılmış dil ədəbi dil adlanır. Ədəbi dil elmi və bədii əsərlərdə, mətbuatda və idarələrdə, televiziya və radioda, məktəblərdə işlədilən dildir. Ədəbi dilin normalaşdırılması o deməkdir ki, onun lüğət tərkibi ümumxalq dilinin zəngin söz xəzinəsindən seçilir, ayrılır, sözlərin mənası və işlənmə məqamları, tələffüz tərzini və yazılış qaydası müəyyən prinsipə tabe edilir, sözdüzəltmə ümumi ənənəvi qaydada aparılır, ədəbi dil dialektlərə, loru dilə, jarqonlara qarşı qoyulur. Danışıq dilindən çox-çox sonralar meydana gələn ədəbi dildə məhdud qaydalar, normalar hakimdir. Ədəbi dil üçün səciyyəvi bir cəhətdə zəngin üslublar sistemə malik olmasıdır [3, s.140].

Ədəbi dil terminin izahından da görüldüyü kimi, ədəbi dil müəyyən norma və üslublara malikdir. Lakin dilin normalaşdırılması ifadəsi bir az mübahisəli hesab olunur. Çünki bəzi dilçilər belə hesab edirlər ki, dilin inkişafı prosesinə heçnə

qarıxmamalıdır. Əks halda dil öz təbiiliyini itirə və hətta məhv ola bilər. Dilçilərin əksəriyyəti isə belə fikirləşirlərki dil məhz normalarla tənzimlənir [17, s.13].

Ədəbi dildə söz və ifadələrin yaranma üsulları müxtəlifdir və bu üsullara əsasən aid edilir:

1. Sözlərin leksik yolla əmələ gəlməsi;
2. Sözlərin morfoloji yolla əmələ gəlməsi;
3. Sözlərin semantik yolla əmələ gəlməsi;
4. Sözlərin sintaktik yolla əmələ gəlməsi [6, s.7].

İctimai hadisə kimi səciyyələndirilən dil, birbaşa cəmiyyətə xidmət göstərən dil, öz inkişafına, təkmilləşməsinə görə də elə cəmiyyətə borcludur. Təbiidir ki, zəngin lüğət tərkibinə malik olan dil də özlüyündə cəmiyyətin inkişafına təsir göstərmək qabiliyyətinə malik olur. Belə ki, cəmiyyət həyatının inkişafı nəticəsində baş verən dəyişikliklər öz əksini ilkin olaraq dilin lüğət tərkibində açıq-aydın şəkildə göstərir, yəni cəmiyyət həyatında baş verən hadisələr, gedən proseslər birbaşa olaraq insan təfəkkürünə təsir göstərir və bu təsir öz əksini dilin lüğət tərkibində tapır. Bütün bu proseslər dilə yeni sözlərin daxil olmasına səbəb olur [5, s.74]. Həmçinin, cəmiyyət həyatında baş verən inkişaf yeni sözlərin yaranması ilə bərabər, bəzi sözlərin köhnəlməsində nəticələnə bilər. Bütün bu inkişaf prosesi və dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq yeni sözlərin yaranması və sözlərin köhnəlməsi prosesində də əsasən aktivlik və ya durğunluq müşahidə olunur. Dilə daxil olan yeni sözlərdən həmişə bərabər dərəcədə istifadə olunmur və həmçinin bu sözlər dilin lüğət tərkibinin inkişafına, zənginləşməsinə də bərabər dərəcədə təsir göstərmək qabiliyyətinə malik ola bilmir. Hətta bəzən bu sözlərin bir qisminin dilin inkişafına mane olması halı belə müşahidə olunur. Dilin inkişafı və inkişafı əlaqədar olaraq dəyişməsi onun əsas keyfiyyətlərindən biridir və bu inkişaf prosesi birbaşa olaraq xalqın tarixi inkişafı ilə əlaqəlidir. Hər hansısa bir dilin lüğət tərkibini xarakterizə edərkən, xalqın tarixi inkişafına diqqət yetirmək zəruridir. Hər bir xalqın həyatında, keçdiyi inkişaf yolu boyunca ictimai, siyasi, iqtisadi, mədəni, müxtəlif sahələrlə bağlı hadisələr baş verir və bütün bu hadisələr öz əksini xalqın dilinin lüğət tərkibinin inkişafında hər hansısa bir şəkildə göstərir. Dilin lüğət tərkibində yeni sözlərin özünə yer tapa bilməsi, başqa

dillərdən sözlərin dilə daxil olması, sözlərin köhnəlməsi, mənasını itirməsi və ya sözlərin yeni məna kəsb etməsi, bu kimi hadisələrin hər biri xalqın həyatının inkişafı nəticəsində baş verən dəyişiklikləri dilin lüğət tərkibinə həkk edir [13, s.434].

Dünya dilləri içərisində ingilis dili öz strukturuna, lüğət tərkibinin zənginliyinə görə seçilən və geniş istifadə dairəsinə malik olan dillərdən biri, hətta demək olar ki birincisidir. Müasir dövrdə ingilis dili elmi, tibbi araşdırmalar, siyasi danışıqlar zamanı əsas dil kimi istifadə olunur və bu dil dünyada elmi-texniki, kütləvi informasiya, diplomatiya dili kimi qəbul edilir. İngilis dili Britaniya, Birləşmiş Ştatlar, Kanada kimi bir çox ölkənin rəsmi dilidir. Dünya dilləri içərisində öz mövqeyi ilə seçilən bu dil geneoloji bölgüyə əsasən Hind-Avropa dilləri ailəsinin German dil qrupunun Qərbi German bölməsinə mənsubdur və ingilis dili uzun və bir o qədər də zəngin tarixi inkişaf yolu keçərək bu günkü mövqeyinə gəlib çatmışdır. İngilis dilinin keçdiyi bu zəngin tarixi inkişaf yolu dilçilər tərəfindən əsasən üç dövrə bölünür:

1. Qədim İngilis dili (Old English);
2. Orta İngilis dili (Middle English);
3. Müasir İngilis dili (Modern English) [19, s.5,6].

Eramızın V əsrində Britaniyaya hücum edən üç alman qəbiləsinin gəlişi ingilis dilinin tarixində əsaslı rol oynadı, belə ki bu dil Böyük Britaniya adalarında fərqli etnik qrupların çarpazlaşması nəticəsində təşəkkül tapmağa başladı. Bu tayfaların, yəni Anqlar, Saksonlar və Jutların Britaniyaya gəlişi dövründə, məlumdur ki, əhali gündəlik danışıq zamanı kelt dilindən istifadə edirdi. Ancaq bu dildə danışan insanların əksəriyyəti işğalçıların təziqi ilə qərbə, şimala doğru getməli oldular və əsasən indiki Uels, Şotlandiya və İrlandiya ərazisində məskunlaşdılar [85].

Qədim ingilis dili dövrü (V-XII). İşğalçı alman tayfaları oxşar dillərdə danışirdilər və keçən zaman müddətində Britaniyada bu dillər bu gün bizim qədim ingilis dili adlandırdığımız dilə çevrildi. Qədim ingilis dili adlandırdığımız dil ilə bugün istifadə olunan ingilis dili arasında fərq böyükdür. Müasir dövrdə ingilis dili daşıyıcısı olan insanlar üçün qədim ingilis dilini başa düşmək çoxda asan deyil. Bununla bərabər, müasir ingilis dilində gündəlik danışıqda istifadə olunan sözlər

içərisində kifayət qədər söz tapmaq mümkündürki öz köklərini qədim ingilis dilindən alır. Məsələn, “*be*” (*olmaq*), “*strong*” (*güclü*), “*water*” (*su*) sözləri qədim ingilis dilindən qalıb. Müxtəlif sahələrlə bağlı sözlər vardır ki, məsələn elm, ədəbiyyat, din, mədəniyyət, bu sözlər bu dövr ərzində latın və yunan dilindən alınmışdır və bugündə ingilis dilinin lüğət tərkibində öz yerlərini qoruyub saxlayır. Məsələn, “*angel*” (*mələk*; *Lat.angelus*), “*grammar*” (*qrammatika*; *Gr.grammatike*), “*theatre*” (*teatr*; *Lat.theatrum* ; *Gr.Theatron*), “*school*” (*məktəb*; *Lat.schola* ; *Gr skholes*) [85].

Orta İngilis dili (XII-XV). Bu dövrü fərqləndirən başlıca səbəblərdən biri XI əsrdən etibarən dildə kəskin dəyişikliklərin baş verməsidir. Skandinaviyalıların və fransızların təsiri nəticəsində dildə baş verən dəyişikliklər, dilin analitik dil olma istiqamətində irəliləməsinə səbəb oldu. Artıq dildə əsasən kök sözlər işlədilir və nitq hissələrinin hallanması zəifləmişdi. Bu dövrün yadda qalan məqamlarından biri də bir müddət ölkədə mövcud olan linqvistik sinif bölgüsü idi. Normanların ölkəni işğal etməsindən sonra yaranan bu sinif bölgüsü nəticəsində cəmiyyətin aşağı təbəqəsi ingilis dilində, yuxarı təbəqəsi isə fransız dilində danışdı. XIV əsrdə ingilis dili yenidən ölkədə dominant dil oldu, lakin dilə çox sayda fransız mənşəli söz əlavə edildi və bu sözlər ingilislərə tanış olmayan yeni anlayışları ifadə edirdi. Məsələn, “*knight*” (*cəngavər*), “*clergy*” (*ruhani*), “*judge*” (*hakim*), “*army*” (*ordu*), “*salmon*” (*qızıl balıq*). Bu dövrdə hakim olan ingilis dilini böyük şair Çoserin dili də adlandırırlar [85].

Müasir İngilis dili. XV əsrdən başlayaraq fərqləndirilir və bu dövrü Erkən müasir ingilis dili və Son müasir ingilis dili olaraq iki dövrə ayırırlar.

Erkən Müasir İngilis dili. XVI əsrdən etibarən ingilislər dünyanın bir çox xalqları ilə əlaqələr qurmağa başladılar. Bu əlaqələr və həmçinin İntibah dövrü dilə çox sayda yeni söz və ifadənin daxil olmasında əvəzsiz rol oynadı. Çapın ixtirası bu dövrün ən əlamətdar hadisəsi hesab olunur və bu ixtiranın dilin inkişafında rolu çox böyük oldu. Çapın ixtirası həmdə artıq ortaq bir dilin mövcud olması demək idi [85]. Orfoqrafiya və qrammatika qaydaları sabitləşdi və London dialekti standart hesab olunmağa başladı. 1604-cü ildə ilk ingilis dilində lüğət nəşr olundu.

Son Müasir İngilis dili. Erkən Müasir ingilis dili ilə Son Müasir ingilis dili arasındakı əsas fərq dilin lüğət tərkibidir. Son Müasir ingilis dilinin lüğət tərkibi əsas iki amildən asılı olaraq daha zəngindir. Birincisi, sənaye inqilabı və texnologiyanın inkişafı yeni sözlərin meydana gəlməsini zəruri bir hala çevirdi. İkincisi, Britaniya imperiyası özünün ən parlaq dövrünü yaşayırdı və bir çox dünya dillərindən sözlər qəbul etməyə başlamışdı [85].

Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində onun variantlarında rolu vardır. İngilis dilinin Britaniya, Amerika, Kanada və Avstraliya variantları mövcuddur. Dilin bu variantlarını dialekt adlandırmaq düzgün olmaz. Çünki dialekt müəyyən bir ərazini özünə məskən seçmiş insan kütləsi tərəfindən istifadə edilir və bu ərazinin insanlarına xas olur. İngilis dilinin adı çəkilən variantlarını dialektdən fərqləndirən başlıca cəhət, tarix boyunca müxtəlif ərazilərdə yayılıb, istifadə olunması, qrammatik və leksik baxımdan fərqli xüsusiyyətlər qazanmış formaları olmasıdır [87]. Dilin variantları müstəqil dillər hesab olunmur, lakin bu variantların lüğət tərkibində yaranan fərqli xüsusiyyətlər, müxtəlif dialektlər arasında yaranan leksik fərqlərdən sayca kifayət qədər çoxdur. Britaniya ingiliscəsi, Amerika ingiliscəsi, Avstraliya ingiliscəsi, Kanada ingiliscəsinin istifadəçisi olan cəmiyyətin həyatında baş verən dəyişikliklər, onların adət-ənənələri və bu kimi digər amillər öz əksini bu variantlarda tapmışdır. İngilis dilinin bu variantlarını əhatə edən sözlər fərqli mənbələrdən yaranmış və dilə daxil olmuşdur. Amerika dilçisi olan A.Marckward Lion Feyxtbanrepden ingilis və amerikalı tərəfindən tərcümə edilmiş eyni mətni müqayisə etmişdir və nəticədə çox sayda fərqli xüsusiyyətlər meydana çıxmışdır [58, s.4].

Məlumdur ki, dilin inkişafı cəmiyyətin inkişafı ilə qarşılıqlı əlaqədədir və bu inkişaf birdən-birə baş vermir. Buna səbəb olan, təkan verən müxtəlif amillər mövcuddur. Elmi-texniki inkişaf, qloballaşma, mədəniyyətlərarası əlaqələrin inkişafı və bu kimi bir sıra amillər müasir dövrdə dilin zənginləşməsi prosesində iştirak edən sosial-kulturoloji amillər adlandırılır [17, s.59]. İqtisadi, siyasi amillər, mətbuat, televiziya, təhsilin inkişafı da dilin zənginləşməsi prosesinə təsir göstərən amillərdən hesab olunur.

Müasir dövrdə qloballaşma adlı proses cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrini əhatə etməyə başlayıb. Məsələn, iqtisadiyyat, təhsil, mədəniyyət, elm, informasiya və s. Qloballaşma adlı bu prosesin əsas məqsədi kimi dünya əhalisinin vahid bir cəmiyyətdə birləşməsi göstərilir və bu proses həmçinin iqtisadi, siyasi, sosial kulturoloji güclərin birliyi kimi də başa düşülə bilər. Aydınır ki, qloballaşma prosesi dilə də öz təsirini göstərir. Müxtəlif sahələrin dünyada vahid bir sistem kimi inkişaf etməsi, baş verən prosesləri, dəyişiklikləri ifadə etmək üçün vahid bir dilin yaranıb, inkişaf etməsini tələb edir. Bu gün ingilis dilinin dünya dilləri içərisində tutduğu aparıcı və güclü mövqeyi məlumdur. İngilis dili vahid dünya dili adını qazana biləcək namizəd dillər içərisində birinci yerdədir. Bugün dünyada ingilis dili müxtəlif ölkələrin əhalisi tərəfindən ikinci dil kimi istifadə olunur və həmçinin dünyada ingilis dilini xarici dil kimi öyrənənlərin sayı kifayət qədər çoxdur. İngilis dili dünya ölkələrində məktəblərdə, ali təhsil müəssisələrində tədris olunur.

Dilin zənginləşməsində rolu olan digər bir amil kimi, mədəniyyətlərarası əlaqələrin inkişafını göstərmək olar. Dünya ədəbi dillərinin yaranması, inkişaf edib zənginləşməsi, bu dillərin istifadəçisi olan cəmiyyətin, xalqın mədəniyyəti ilə sıx şəkildə bağlıdır. Dil millətin, xalqın əsas əlamətlərindən hesab olunur və xalqın milli mədəniyyətinin ifadəçisi kimi çıxış edir.

Dil və mədəniyyət əlaqələrini izah edərkən tez-tez “*dil mədəniyyətin güzgüsüdür*” metaforasını işlədirlər. Əslində dilin güzgüyə bənzədilməsi təsadüfi deyil, çünki bizi əhatə edən sosial reallığı qəbul edərkən çox vaxt metaforik terminlərdən istifadə edirik, amma məsələnin həqiqət və ya yalan olması məcazın sərhədləri xaricindədir, çünki o məsələnin bir tərəfini işıqlandırır digərini kölgədə saxlayır. Hər bir dildə sözlər vasitəsilə real həyatda olan məhfum və ya predmetlər ifadə olunur [21, s.122].

Dilin formalaşmasına, zənginləşməsinə təsir göstərən amillər içərisində, kulturoloji faktor kimi adət-ənənələr haqqında danışmaq mümkündür. Ənənələr xalqın mədəniyyətini, etnoqrafiyasını, yaşayış tərzini doğru-dürüst öyrənməyə xidmət edir. Adət-ənənələrin qədimliyi, uzunömürlüyü mənsub olduğu xalqın yüksək mədəniyyətinə sübutdur [16, s.111].

İngilis dilinin də zənginləşməsində adət-ənənələrin rolu vardır. İngilis dilinin lüğət tərkibində ingilis folklorunun təsiri nəticəsində yaranan çox sayda söz tapmaq olar. İngilis xalqının qədim adətləri, bayramları ilə əlaqədar olaraq dildə müxtəlif mənalı sözlər meydana gəlmişdir və təbii ki, bu sözlər xalq tərəfindən geniş şəkildə istifadə olunmuş və elə bunun nəticəsi olaraq ingilis dilinin lüğət tərkibində özünə yer tapa bilmişdir [15, s.56]. İngilis xalqı “*Christmas*”, “*Halloween*”, “*April Fool’s Day*”, “*Easter*” kimi bayramları qeyd edirlər və bu bayramlara xas olan müxtəlif mənalı sözlər dilin lüğət tərkibində öz yerini qoruyub, saxlayır.

Dilin zənginləşməsi prosesinə təsir göstərən amillər sırasında siyasi amillərdə xüsusi yerə malikdir. Çünki siyasət dilin vasitəsilə hazırlanır, dilin vasitəsilə həyata keçirilir [2, s.26]. Həmçinin, dil də siyasətin bir parçası hesab olunur. Dil siyasət vasitəsilə zənginləşir və hər bir ölkənin dilinin mövqeyini gücləndirməsi üçün apardığı dil siyasəti vardır.

Daim inkişafda olan iqtisadiyyatla bağlı yeni sözlərin meydana gəlməsi, yeni iqtisadi terminlərin dilə daxil olması da, dilin zənginləşməsinə təsir göstərən amillərdən biri hesab oluna bilər və bugün dünya iqtisadiyyatına nəzər yetirdik də bir çox sahədə olduğu kimi, ingilis dilinin üstün mövqeyini açıq-aydın şəkildə görə bilirik.

Dünyada mövcud olan xalqlar bir-biri ilə müxtəlif əlaqələr qururlar ki, bu əlaqələr onların dillərinin də qarşılıqlı şəkildə bir-birinə təsir göstərməsinə şərait yaradır və bu təsir dillərin zənginləşməsi, onların lüğət tərkibinin inkişafı prosesində də mühüm rol oynayır. Bugün ingilis dilinin lüğət tərkibi çox zəngindir və bu zənginləşmə prosesi müasir dövrdə də davam edir. İngilis dilinin lüğət tərkibinin bu qədər zəngin olmasının başlıca səbəblərindən biri əlaqə qurduğu əksər dil və mədəniyyətlərdən tarix boyu və elə bu gündə söz qəbuluna açıq olmasıdır [64, s.311].

İngilis dili keçdiyi zəngin tarixi inkişaf yolunda daim başqa dillərdən sözlər götürmüşdür və bu gün ingilis dilinin lüğət tərkibində çox sayda müxtəlif mənşəli sözlər var. Bu sözlər, yəni alınmalar ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır. İngilis dilinin lüğət tərkibinə ilk alınma sözlər xarici işğalların nəticəsi kimi daxil olmuşdur və daha sonra müxtəlif ölkələrlə ticarət əlaqələrinin

qurulması, inkişafı və mədəni mübadilənin sürətlənməsi dilin lüğət tərkibinin alınma sözlərlə zənginləşməsi prosesini daha da sürətləndirmişdir. Təbii ki bu alınmalar içərisində elə sözlər vardır ki, dilə daxil olduqdan sonra müəyyən dəyişikliklərə uğramışdır. İngilis dilinin lüğət tərkibini zənginləşdirən elə alınma sözlərdə var ki, bu sözlərin mənəyi və mənşəyi arasında sərhəd xətti çəkmək çətindir. Məsələn, *“table” - Fr.source, Lat.origin; “school” - Lat.source, Gr.origin* [88].

Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində alınma sözlərin rolu haqqında növbəti yarımfəsildə daha geniş şəkildə danışacağıq.

1.2. Alınma sözlərin dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində rolu

Alınma sözlər dilçilikdə əsas tədqiqat obyektlərindən biridir və dilçilər tərəfindən müxtəlif istiqamətlər əsas götürülərək tədqiq edilmişdir. Dilçilərin alınma sözlərə yanaşma tərzii fərqlidir. A.Qurbanov da alınma sözlərə yanaşma tərzii ilə fərqlənir. O belə hesab edir ki, dilə yalnız sözlərin deyil, digər ünsürlərində keçməsi zəruridir və alınma sözlərə belə tərif verir: *“Bu və ya digər dilin başqa dildən aldığı sözə alınma söz deyilir. Sözlər bir dildən başqasına müxtəlif şərait və zamanlarda, müxtəlif səbəblərdən və bir sıra yollarla keçir”* [14, s.194].

Bəzi müəlliflər öz əsərlərində *“alınma”* və *“alınma söz”* terminlərini fərqləndirmişdir. 1960-cı ildən etibarən türkologiyanın inkişafında göstərdiyi xidmətləri ilə seçilən N.Xudiyev bu məsələni dərinlən araşdırmış və *“alınma”* və *“alınma söz”* terminləri ilə bağlı fikirlərini belə şərh etmişdir: *“Alınma termini özü iki mənədədir. Birinci halda bu termin başqa dildən keçib daxil olduğu dili zənginləşdirən linqvistik vahid mənasını bildirir. Geniş mənada “alınma” bir dildən başqa dilə söz keçmə prosesini göstərir. Beləliklə, ikinci mənada bu termin proses, birinci mənada isə bu prosesin nəticəsini bildirir”* [10, s.226].

“Alınma” və *“alınma söz”* terminləri eyni anlayışları bildirmir. *“Alınma”* dedikdə bir dildən başqa dilə keçən bütün linqvistik vahidlər, hər cür dil elementləri başa düşülür, *“alınma söz”* dedikdə isə yalnız leksik vahidlərin mənimsənilməsi nəzərdə tutulur. Başqa sözlə desək, *“alınma”* termini daha geniş anlayışı ifadə edir. *“Alınma söz”* anlayışının özü də *“alınma”* termininin ifadə etdiyi mənanın tərkibinə daxildir.

Şübhəsiz, “alınma” termini mənaca “alınma söz” terminindən çox genişdir. “Alınma söz” termini isə “əcnəbi söz” termini ilə eyni mənada işlədilə bilməz” [10, s.227]. Müəllif “alınma” ilə “sözalma”nı və həmçinin “sözalma” ilə “əcnəbi söz” terminlərini də bir-birindən fərqləndirir.

Sözalma hadisəsi ilə bağlı M.Ş.Qasımovun fikirləri belədir: “Sözalma deyildikdə, adətən yeni yaranan anlayışları ifadə etmək və mövcud anlayışları bir-birindən fərqləndirmək üçün başqa dillərin lüğət tərkibinə müraciət edilməsi, bir dilin digərindən ayrı-ayrı elementləri alıb işlətməsi prosesi nəzərdə tutulur. Həmin elementlər isə müxtəlif kateqoriyalara aiddir. Ona görə eyni kateqoriyalardan olan elementlərin bir dildən digərinə keçməindən danışarkən “sözalma” terminini konkretləşdirmək lazımdır” [12, s.46].

Bilqeyis Abbasova sözalma hadisəsini dillərarası ünsiyyətin ən ali nəticəsi adlandırır [1, s.6]. Bu fikirlə tamamilə razılaşmaq olar, çünki qarşılıqlı ünsiyyətin nəticəsi olaraq dillər bir-birinə təsir göstərir və sözalma hadisəsi baş verir.

D.N.Şmelev alınma prosesini fəal inkişafın ən yüksək nəticəsi hesab edir və əcnəbi sözlərə münasibətini belə şərh edir: “Əcnəbi sözlərin alınması prosesi ikitərəfli prosesdir. Bu ancaq bir dilin hazır elementlərinin sadəcə olaraq başqa bir dilin ixtiyarına verilməsi demək deyildir. Bu həm də həmin elementlərin üzvi şəkildə alan dilin sistemi tərəfindən mənimsənilməsi deməkdir, bu elementlərin həmin dilin xüsusi tələblərinə uyğunlaşması, yeni sistem şəraitində formal və semantik baxımdan dəyişməsi deməkdir” [30, s.45,46].

Rus dilçiliyinin nümayəndələrindən olan A.P.Krısın alınma sözlər haqqında fikirlərini belə şərh edir: “Alınmanı müxtəlif elementlərin bir dildən başqa dilə keçməsi prosesi adlandırmaq məqsədəuyğundur. Müxtəlif elementlər adı altında dil yaruslarının fonologiyasının, morfologiyasının, sintaksisin, leksikanın, semantikanın ayrı-ayrı vahidləri nəzərdə tutulur” [27, s.108].

A.P.Krısın “Müasir rus dilində alınma sözlər” adlı əsərində dilə müxtəlif dillərdən alınmaların gəlməsinin altı şərtini göstərir:

- 1. Sözüalan dildə alınma sözlərin fonetik və qrafik uyuşması;*
- 2. Sözüalan dildə qrammatik kateqoriyalarla alınma sözlərin əlaqələndirilməsi;*

3. Alınma sözlərin fonetik mənimsənilməsi;
4. Alınma sözlərin qrammatik mənimsənilməsi;
5. Alınma sözün söz yaradıcılığında aktivliyi;
6. Alınma sözlərin semantik mənimsənilməsi [26, s.35].

K.N. Yeqorovanın alınmalarla bağlı fikri belədir: *“Alınmalar yalnız əcnəbi dil modellərini yaradan, yaxud belə modellərin təsviri yolu ilə ekvivalentlərini ifadə edən formalardır”* [24, s.15].

Alınmalardan danışarkən N.M.Şanski isə öz fikirlərini belə ifadə edir: *“Əcnəbi sözlərin çoxunun əcnəbi söz olduğu, kənardan gəlmə olduğu açıq-aşkar hiss edilir. Lakin mənşə etibarilə yad sözlərin alınma olduğu heç də həmişə hiss edilmir. Bir çox yad sözlərin alınma olduğunu sübut etmək üçün xüsusi linqvistik araşdırmalar aparmaq lazımdır”* [22, s.97].

E.M.Axunzyanov bu mövzu ilə bağlı belə yazır: *“Alınma sözlər ədəbi dildə normalaşmış və sabitləşmiş, lüğət tərkibinə daxil olmuş sözlərdir”* [23, s.15].

Dilə yeni sözlər, alınmalar daxil olduqda bir çox hallarda dil normalarına uyğunlaşır və tədricən dilin tərkib hissəsinə çevrilir. Ə.M.Musayev yazır ki, A.A.İvanitskaya görə alınma sözlərin mənimsənilməsi üç mərhələdən keçir:

1. Əcnəbi sözün qəbul edən dildə işlədilməsi mərhələsi. Bu mərhələdə alınma sözün işlədilməsi epizodik, təsadüfi xarakter daşıyır və işlədilən əcnəbi element hələ qəbul edildiyi dilin leksik sistemə daxil olmur.

2. Əcnəbi dil elementinin yeni sistem tərəfindən qəbul olunması mərhələsi. Bu mərhələdə qəbul edən dilin əsas leksik vahidləri ilə birlikdə yeni söz nisbətən kiçik olan müəyyən leksik qrupların tərkibinə daxil olur. Bu andan etibarən onu alınma söz hesab etmək olar.

3. İnteqrasiya mərhələsi olan üçüncü mərhələdə alınmış element qrammatik, fonetik və semantik cəhətdən elə assimilyasiyaya uğrayır ki, onun mənşəyi unudulur və ünsiyyət prosesində ünsiyyət iştirakçıları tərəfindən onun əcnəbiliyi hiss olunmur və artıq bu əcnəbi element etimoloqlar üçün maraq obyektinə çevrilir [18, s.140-141].

Ə.M.Musayev həmçinin qeyd edir ki, M.K.Braqına alınma sözlərin dilə daxil olması və mənimsənilməsi prosesində ekstralingvistik və intralingvistik amillərin

rolunu xüsusi vurğulayır. O, bir xalqın digərinə mədəni təsiri, ölkələr arasında şifahi və yazılı əlaqələrin olması, bu və ya digər dilin nüfuzu, yeni sözü qəbul edən ictimai mühitin dil mədəniyyəti, müəyyən təbəqələrin digər ölkənin mədəniyyəti ilə maraqlandırmasını şərtləndirən amilləri ekstralinqvistik amillər hesab edir. Yeni əşya və yaxud varlıq üçün doğma dildə ekvivalent sözün olmaması, ifadə olunan anlayışla ifadə vasitəsi arasındakı vəhdətin qırılması, lüğət vahidlərinin kommunikativ polisemiyanın və omonimiyanın aradan götürülməsi ilə ifadə olunan aydınlığın saxlanması və inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş səyin olması, bəzi mənə çarlarını ayırd etmək üçün onları müəyyən sözlər ilə bağlayaraq fərqləndirmək ehtiyacının olması, ekspressivliyə olan tendensiya, sözləri qəbul edən dildə alınma sözlər ilə yeni struktur tipli sözlərin olması, tərkib elementlərindən birinin atılması ilə xarakterizə olunan sözlərin qəbul edən dildə mövcud olması, doğma dilin imkanlarından istifadə edərək alınma sözdən yeni söz düzəltmək imkanının olmaması və s. kimi amilləri isə intralinqvistik amillər hesab edir [18, s.137-138].

Keçmişin tarixi fonuna nəzər yetirdikdə görə bilərik ki, heçdə bütün dillər dilə başqa dillərdən yeni sözlərin daxil edilməsinə müsbət yanaşmır. Bu prosesə qarşı mübarizə aparan dillərdə var. Malay dili buna yaxşı nümunə ola bilər. Belə ki, malay dilində ingilis mənşəli sözlər tapmaq mümkündür, lakin bu sözlər malay dilinə ingilis hökmranlığı dövründə daxil olmuşdur. İşğal dövründən sonrada bu proses davam etmişdir.

Dillərin inkişafının əsasında duran amillər, bu prosesi daimi və həmçinin zəruri edir. Demək olar ki, dillərin bu prosesdən imtina etməsi imkansızdır.

Bugün ingilis dili dünyanın ən nüfuzlu dillərindən biridir və demək olar ki dünyanın hər yerində bu dildə danışılır. Alınma sözlər ingilis dilinin inkişafına böyük təsir göstərmişdir və ingilis dilinin lüğət tərkibinin böyük bir hissəsini alınma sözlər təşkil edir. Həmçinin alınma sözlər dil sisteminin praktiki olaraq bütün səviyyələrində müxtəlif dəyişikliklər və yaxud yeniliklər gətirmişdir. Alınma sözlər birbaşa və ya dolay yolla bir dildən digərinə gətirilə bilər. İngilis dili üçün əsas vasitəçi dillər latın və fransız dilləri hesab olunur. Fərqli dillərdən sözlərin qəbulu həmişə ingilis dilinin lüğət ehtiyatını artırmaq üçün əsas vasitələrdən biri olmuşdur. İngilis dilinin bugün

sahib olduğu zəngin lüğət tərkibinə çox sayda Avropa dillərinin təsiri olub və bu təsir ingilis dilinin lüğət tərkibinə köklü dəyişikliklər gətirib. İngilis dilinin dünya dillərinin çoxundan sözlər qəbul etməsinin başlıca səbəblərindən biri Britaniya imperiyasının dünyanın müxtəlif yerlərini müstəmləkələşdirdiyi zaman ingilislərin çox sayda fərqli insan və dillə təmasda olmasıdır [28, s.141].

Britaniya sakinlərinin dili olan kelt dili, haqqında dəqiq məlumatın mövcud olduğu dillərdən hesab olunur və Hind-Avropa dillərinin qərb qoluna mənsubdur. Bu dil 3 şəkildə mövcud olmuşdur: “*Gaulish*”, “*Brythonic*”, “*Goidelic*”.

İngiltərə ərazisinin Anqlo-Saksonlar tərəfindən işğalı zamanı əhali kelt dilində danışdı. Anqlo-Sakson mədəniyyəti və dili şərq və mərkəzi Britaniyada sürətlə yayılarkən, adanın kənar bölgələrində, eramızdan əvvəl 600-cü illərdə gəldikləri güman olunan kelt xalqları öz dillərini qoruyub, saxlayırdılar və bu işğaldan sonra iki xalqın dilinin qarışması gözlənilən hal idi. Elə bununla əlaqədar olaraq qədim ingilis dilinin lüğətində anqlosaksların yerli əhalinin nitqindən eşitdikləri və qəbul etdikləri çox sayda söz tapmaq mümkündür [59, s.117].

Kelt dilindəki alınmalar əsasən yer adları ilə bağlıdır. Məsələn Kelt krallığı öz adını kelt dilindəki “*Canti*” və ya “*Cantion*” sözündən almışdır. Həmçinin, mənası dəqiq bilinməyən iki qədim Northumbrian krallığı olan “*Deira*” və “*Bernicia*” da öz adlarını kelt qəbilələrindən alır. Roma dövründə də bir çox mühüm hesab olunan ərazilərdə kelt elementlərini təcəssüm etdirən adlar vardır. Hətta London adının mənşəyi bir qədər qeyri-müəyyən hesab olunsaydı, kelt dili ilə əlaqəli olduğu güman olunur. “*Winchester*”, “*Salisbury*”, “*Exeter*”, “*Gloucester*”, “*Worcester*”, “*Lichfield*” və bir sıra digər şəhər adları kelt mənşəlidir və həmçinin “*Canterbury*”nin (*Durovernum*) köhnə adının kelt mənşəli olduğu qeyd olunur. Kelt mənşəli adlara çayların, təpələrin və bu kimi yerlərin adlarında da rast gəlinir. Məsələn, “*Themas*” (*Temza*) kelt çayının adıdır. “*Avon*”, “*Exe*”, “*Esk*”, “*Usk*”, “*Dover*”, “*Wye*” adlarında bu sıraya daxildir. İngilis dilində “*hill*” (*təpə*) mənasını verən kelt sözlərinə “*barr*” (*Welsh bar*), “*bredon*” (*Welsh bre hill*), “*bryn mawr*” (*Welsh bryn hill and mawr great*) kimi yer adlarında aid edilir [86].

Keltlər mərkəzi Avropanın çox hissəsinə təsir edə biliblər və həmçinin german tayfaları ilə də əlaqələr qurublar. *“Bucket”, “car”, “crockery”, “noggin”, “gob”, “slogan and flannel”, “truant and goal”* norman fəthindən sonra ingilis dilinə daxil olan, kelt dilindən alınan sözlər içərisinə daxildir. Həmçinin *“crag”, “torr”, “luh”, “dunn”, “rice”, “bog”, “brouge”, “blarney”, “clan”, “whisky”, “cradle”, “cross”, “iron”, “tweed”, “cumb”* kimi sözlər də bu sıraya aid edilir [62, s.85].

İngilis dilinin lüğət tərkibini dünya dillərindən alınan çox sayda söz zənginləşdirir. Bir çox dil kimi ingilis dilidə müxtəlif səbəblərlə əlaqədar olaraq başqa dillərdən sözlər götürmüşdür və bu dillər içərisində alman dilidə özünə yer tapa bilir. İngilis dili alman dilindən çox sayda söz götürüb və bu sözlərin bir qismi ingilis dilinin lüğət tərkibində gündəlik istifadə olunan sözlər içərisində mühüm yer tutur (*məsələn, “Angst”, “Kindergarten”, “Sauerkraud”*), bir qismi isə ədəbi, elmi və bu kimi xüsusi sahələrlə bağlı anlayışları ifadə etmək üçün istifadə olunur (*məsələn, “Waldterben”, “Weltanschawung”, “Zeitgeist”*) [90].

İngilis dilində istifadə olunan alman mənşəli sözlərdən biri *“Lager”* sözüdür, hansı ki bu söz alman sözü olan *“Lagerbier”* sözünün abbreviaturasıdır və *“anbar”* mənasını ifadə edən *“Lager”* sözündən yaranmışdır. Almaniyadakı pivə istehsalçıları, pivələrini daha soyuq temperaturda və fərqli bir maya növündən istifadə edərək hazırlamağa başlamışlar və nəticə olaraq daha şəffaf pivə istehsal edə bilmişlər. Daha sonralar isə bu proses *“lagering”* kimi tanınıb. Bu üsul 1850-ci illərdə Avropaya və dünyanın qalan hissəsinə yayılmağa başladı. Bu yeni üsuldan istifadə edərək hazırlanan pivəni adlandırmaq üçün *“Lager”* sözü ingilis dilinə də daxil edildi. Digər bir söz *“rucksack”*, alman sözləri olan *“Rücken”* və *“Sack”* sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Alman dilindən ingilis dilinə keçən sözləri müxtəlif sahələr üzrə qruplaşdırmaq olar:

a. Kulinariya ilə əlaqədar olan sözlər: *speck, lebkuchen, pumpernickel, panhas, sauerbraten, zweiback, hamburger, kummel* və s.

b. Təhsil: *seminar, semester, festscrift, kindergarten, academic*. Bu sahəyə aid olan sözlər əsasən ingilis dilinin Amerikan variantı üçün xarakterikdir.

c. Alman milad ənənələri ilə əlaqədar olan sözlər: *Christmas tree, Belsnickel, Kriss Kringle, advent wreath*.

d. İdmanla əlaqədar olan sözlər: *schuss, langlauf, langlaufer, gelandelauf, gelandelaufer, stizmark* və s. Bu terminlər alman və avstriyalı xizək müəllimlərinin 1930-cu illərdə immiqrasiyasından sonra ingilis dilinin lüğət tərkibinə daxil edilmişdir [66, s.179].

İngilis dilində istifadə olunan alman sözlərinin fərqli təsnifatları mövcuddur. Lakin Schönfelderə görə, alman dilinin ingilis dilinin lüğət tərkibinə təsirinin həqiqi ölçüsünü verən ilk yazıçı Mencken idi. O özünün “*The American Language*” adlı kitabında alman mühacirlərinin xüsusən amerikalılarda silinməz izlər qoyduğunu iddia edir. Həmçinin Çarlz T. Kar da öz əsərlərində almanların ingilis dilinə təsiri barəsində danışıb. Kar 1934-cü ildə “*The German influence on the English vocabulary*” adlı kitabını nəşr etdirib və bu kitabında ingilislərin alman dilindən götürdüyü 820 anlayışı sadalayıb. Bununla bərabər Kar elmi sahə ilə əlaqədar olduğunu hesab etdiyi 600-dən çox texniki termin və gündəlik danışıqda istifadə olunan təxminən 200 anlayış haqqında da məlumat verib [39, s.58].

İngilis dilinin bu gün malik olduğu zəngin lüğət tərkibinə görə borclu olduğu dillər içərisində fransız dili öz xüsusi yeri ilə seçilir. Müxtəlif dövrlərdə və müxtəlif səbəblərlə əlaqədar olaraq ingilis və fransız dilləri qarşılıqlı əlaqədə olmuşlar. Bu əlaqələrin nəticəsi kimi çox sayda fransız mənşəli söz ingilis dilinin lüğət tərkibinə yol tapa bilmişdir. Norman fəthi fransız mənşəli sözlərin ingilis dilinə daxil ola bilməsi üçün əsas qapı rolunu oynamışdır. Fransız dilini öyrənmək yerli xalqa ədəbiyyatdan xəbərdar olmaq imkanı yaratdı və həmçinin bu dili öyrənmək insanların inzibati vəzifələri tuta bilməsi üçün əsas hesab olunurdu. Nəticə olaraq, müəyyən bir dövrdə fransızlar ingilis cəmiyyətinin yuxarı təbəqəsini formalaşdırırdı [71, s.46-48].

İngilis dilinin lüğət tərkibini zənginləşdirən fransız dilindən alınan sözlər fərqli sahələrlə bağlıdır, hansı ki orta ingilis dili dövründə fransızlar bu sahələrdə üstünlük təşkil edirdilər.

a. Titullar: *emperor, noble, gentle, duke, duchess, duchy*;

b. İdarəetmə ilə bağlı olan sözlər: *power, policy, government, administration, ambassador, agreement*;

c. Hüquqla bağlı olan sözlər: *verdict, tax, state, attorney, country, court, evidence, defendant, judge, crime, defendant, notary, process, evidence, divorce, heir, heritage, treason*;

d. Hərb ilə bağlı olan sözlər: *army, battle, captain, artillery, navy, volunteer, soldier, defence, enemy*;

e. Dini anlayışları ifadə edən sözlər: *saint, abbot, saint, closter, priest, prayer, religion*;

f. Rəqslə bağlı olan sözlər: *arabesque, ballet, serre, sissone*;

g. Musiqi alətlərinin adı: *accordion, trumpet*;

h. Hisslərlə bağlı olan sözlər: *joy, delight, grief, distress, folly, passion, desire, jealousy, ambition, arrogance, disdain, doubt, enjoy, despice*;

i. Ticarət və müxtəlif peşə sahələri ilə bağlı olan sözlər: *barber, butcher, carrier, forester, fruiterer, grocer, spicer, painter, surgeon, fair, price, money, coin, profit, pay, debt, vessel*;

j. Geyimlə bağlı olan sözlər: *blouse, cloak, coat, cotton, fur, boot*;

k. Qida ilə bağlı olan sözlər: *spice, bacon, pork, beef, mutton, sausage, sauce*;

l. Bədən üzvlərinin adları: *arm, palm, stomach, intestines, abdomen, artery, spine, ligament, larynx* [71, s.50,51].

İngiltərənin mədəni və ticarət əlaqələri qurduğu çoxsaylı ölkələr içərisində İtaliya da var və bu əlaqələr bir çox italyan sözlərini ingilis dilinə gətirib. İtalyan dilindən ilk alınmalar XIV əsrdə ingilis dilinə daxil olmuşdur. Bu “*bank*” sözü idi, italyanca “*banko*”, “*dəzqah*” mənasını ifadə edirdi. İtalyan sələmçiləri küçələrdə skamyalarda otururdular və pullarını itirdikdə skamyalarını tərs çevirirdilər, buna isə “*banco rotta*” deyilirdi. Bu gün ingilis dilində istifadə olunan “*bankrupt*” sözünün mənşəyi buradan gəlir [78].

İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində müəyyən rolunu italyan dilini əsasən intibah hərəkatının mənbəyi hesab edirlər. Məlumdur ki İtaliya ədəbiyyatı, incəsənəti, musiqisi özünəməxsusluğu ilə seçilib və daim seçilir. Bu sahələrə olan

maraq isə ilk növbədə italyan dilinin öyrənilməsini zəruri edirdi. İtalyan dili ingilis dilində musiqi, ədəbiyyat, incəsənət və bu kimi bir neçə sahəyə böyük töhfə vermişdir. XVII əsrdə italyan dilindən ingilis dilinə bəzi geoloji və siyasi terminlər keçmişdir. Məsələn, “*volcano*”, “*granite*”, “*bronze*”, “*lava*”, “*manifesto*”, “*bulletin*”. XVIII əsrin əvvəllərində İngiltərədə italyan musiqisinə, əsasən də italyan operasına xüsusi diqqət var idi. Bu diqqət bu sahələrlə əlaqədar çox sayda italyan mənşəli sözün ingilis dilinin lüğət tərkibinə daxil olmasına səbəb oldu və bu terminlərin bir qismi bilavasitə italyan dilindən götürülmüş, bir qismi isə digər dillərdən ingilis dilinə italyan dili vasitəsilə keçmişdir. İtalyan dilindən ingilis dilinə keçən sözlər müxtəlif sahələrlə əlaqədar anlayışları ifadə edir:

a. Musiqi ilə əlaqədar olan sözlər: *allergo, aria, basso, bravo, celesta, cello, coloratura, diva, duet, fantasia, finale, impresario, maestro, presto, solo, soloist, tempo, trio, vibrato*;

b. İncəsənət, memarlıqla əlaqədar olan sözlər: *apartment, carton, corridor, graffiti, magenta, piazza, tempera, villa*. Ədəbiyyat və dillə bağlı olan sözlər: *lingua franca, novel, sonnet, stanza, sestina, rodomontade*;

c. Kulinariya ilə əlaqədar olan sözlər: *banquet, barista, bergamot, biscuit, broccoli, cappuccino, coffee, cauliflower, lasagne, latte, macaroni, marzipan, mozzarella, pasta, parmesan, risotto*;

d. Ticarətlə əlaqədar olan sözlər: *capitalism, credit, cash, carat, lombard, management*;

e. Hərb ilə əlaqədar olan sözlər: *arsenal, brigade, cavalry, catapult, venture*;

f. Geyimlə əlaqədar olan sözlər: *costume, jeans, stiletto* [78].

İngilis və İspan dilində danışan insanlar əsrlər boyunca müxtəlif səbəblərlə bağlı olaraq əlaqələr qurmuşlar və bütün bu əlaqələrin nəticəsi kimi sözalma prosesi qaçınılmaz olmuşdur. İngilis dilinin fərqli dövrlərində ispan dilindən sözlər alınmışdır. İspan dili həmişə ingilis dili üçün söz donoru rolunu oynaya bilməyib, hətta İntibah dövründən əvvəl ispan dilinin ingilis dilinə təsiri nəzərəcarpacaq dərəcədə belə deyildi. Durkin qeyd edir ki, orta əsrlərdə ispan dilindən birbaşa götürülmüş sözlərin sayı çox olmayıb [43, s.365].

Erkən dövrlərdə ispan dilindən alınan sözlərə misal olaraq “*justic*”, “*cork*” sözlərini göstərmək olar. İspan dilindən alınan sözlərin sayı təxminən 1500-1550-ci illərdə artır və bu sözlərə nümunə kimi “*maize*”, “*armada*”, “*gabardine*” sözlərini göstərmək olar. Durkin həmçinin onu da qeyd edir ki, 1550-ci ildən sonra XVII əsrin ortalarına qədər olan dövrdə ispan dilindən alınan sözlərin sayında artım qeyd olunmuşdur. İspan dilindən alınmaları araşdırarkən, XVI əsr Avropasındakı siyasi vəziyyətə də nəzər salmaq lazımdır. İspanya o dövrdə yaranmaqda olan Britaniya imperiyası ilə qarşıdurmada güclü dövlətə çevrilirdi və Durkin bu dövrü Avropa İspan mədəniyyətinin “Qızıl dövrü” adlandırır. Bu iki ölkə arasındakı mədəni mübadilənin nəticəsi kimi ilk sözlər məhz bu dövrdə alındı [43, s.367].

Bəzi ispan mənşəli sözlər ingilis dilinə fransız dili vasitəsilə, yəni dolayı yolla daxil olmuşdur. “*Grenade*”, “*palisade*”, “*escalade*”, “*cavalier*” belə sözlərə nümunə ola bilər. Bu sözlər XVI və XVII əsrlərdə “*grenado*”, “*palisado*”, “*escalado*”, “*cavalliero*” şəklində istifadə olunub və bu sözlərin düzgün ispan forması isə “*granada*”, “*palisada*”, “*escalada*”, “*caballero*” idi. İspan dilindən alınan sözlərə daxildir: *alligator*, *armada*, *anchovy*, *adobe*, *alpaca*, *armadillo*, *barricade*, *bravado*, *booby*, *barracuda*, *cafeteria*, *coyote*, *cannibal*, *canyon*, *desperado*, *ranch*, *renegade*, *rodeo*, *guitar*, *vigilante*, *embargo*, *enchilada*, *galleon*, *guerrilla*, *lasso*, *oregano*, *patio*, *pronto*, *plantain*, *marijuana*, *mesa*, *mustang*, *tornado*, *tortilla* [82].

Skandinav dilindən alınan sözlər, eramızın VII əsrinin sonunda, İngiltərə Skandinaviya istilalarına məruz qaldığı dövrdə meydana çıxdı. Bu dildən alınan sözlər əsasən tez-tez istifadə olunan obyektləri, adi hərəkətləri ifadə edir. Hətta bu dildən alınan elə sözlər vardır ki, bu sözlər ingilis mənşəli sözlərə çox bənzədiyindən, alınma olub, olmadığını müəyyənləşdirmək çətindir. Bəzi ingilis sözləri formaca oxşar olan skandinav sözlərinin təsiri altında yeni məna qazandı. Məsələn ingilis dilindəki “*dream*” (*arzu*) sözünün ilkin mənası müasir ingilis dilində istifadə olunan “*joy*” (*sevinc*) sözü ilə eyni idi. Daha sonra bu söz skandinav mənşəli “*draumr*” (*yuxuda görmə*) sözünün təsiri ilə mənasını dəyişdi. Müasir ingilis dilində [sk] səs birləşməsi ilə başlayan çox sayda söz skandinaviya mənşəlidir. Məsələn, “*scowl*”, “*scrape*”, “*scrub*”, “*skill*”, “*skin*”, “*skirt*”, “*sky*” və s [35, s.23].

Skandinaviya istilasası və daha sonra skandinaviyalıların İngiltərə ərazisində məskunlaşması və skandinav xalqının ingilislərlə qarşılıqlı əlaqədə olması, ingilis dilinin lüğət tərkibi, fonetika, qrammatika kimi müxtəlif sahələrində dəyişikliklərin yaranmasına səbəb oldu. İngilislərin skandinaviyalılarla qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində, ingilis dilinin lüğət tərkibində özünə yer tapa bilən skandinav mənşəli alınma sözlərə aid edilir: *law, fellow, sky, skirt, skin, skill, egg, anger, knife, root, bull, cake, husband, leg, wing, guest, loan, race, big, week, wrong, ugly, twin, call, cast, take, happen, scarce, want, they, them, their* [81].

İngilis dilində Skandinav mənşəli yer adları da tapmaq mümkündür. Məsələn, “*Applethwait*”, “*Crossthwait*” (-thwait: Sc. Forest glade), “*Eastoft*”, “*Nortoft*”, (-toft: Sc. a plot of land covered with grass), “*Zinthorp*”, “*Altharp*” (-thorp: Sc. village), “*Derby*”, “*Trembsby*” (-by: Sc. village, town), “*Troutbeck*” (-beck: Sc. brook), “*Inverness*” (-ness: Sc. cape).

İngilis dilinin lüğət tərkibində ərəb dilindən götürülmüş sözlər də vardır. Dildə özünə yer tapa bilən ərəb mənşəli sözlər birbaşa və ya dolayı yolla ərəb dilindən alınmışdır və bu sözlər assimilyasiya prosesində linqvistik və fonetik məhdudiyyətlərdən asılı olaraq müəyyən dəyişikliklərə uğramışdır. Elə alınma sözlərdə vardır ki, bu sözlərin tələffüzündəki dəyişikliklər çox kəskin olduğundan, orijinal sözləri tanımaq çətindir. İngilislərin ərəb dilindən götürdüyü ilk sözlə bağlı fərqli fikirlər mövcuddur. Belə ki, Serjeantson iddia edir ki, ingilislərin ərəb dilindən götürdüyü ilk söz “*mancus*”dur və ərəbcə “*oymaq*”, “*həkk etmək*”, “*yazmaq*” mənasını verən “*manqush*” sözündəndir [41, s.23]. Lakin Breeze belə iddia edir ki, ingilis dilinə məlum olan ilk ərəb sözü “*ealfara*”dır, “*at sürüsü*”, “*yük atı*” mənasında istifadə olunur [37, s.13]. Orta ingilis dili və İntibah dövründə ingilislər ərəb dünyasının nüfuzlu mərkəzləri ilə əlaqədə oldular. Bu əlaqələr ərəb dilindən ingilis dilinə tibb, fəlsəfə, astronomiya, ədəbiyyat, ticarət kimi sahələrlə əlaqədar alınmaların axınına səbəb oldu [50, s.107].

Vilson qeyd edir ki, Çoser əsərlərində ərəb dilindən götürülmüş 24 yeni alınma sözdən istifadə edib. Çoserin əsərlərində ilk dəfə istifadə olunan ərəb dilindən götürülmüş alınmalara daxildir:

- a. Astronomiya ilə əlaqəli sözlər: *Almagest, alnath, almanac, almucantar, almury*;
- b. Kimya ilə əlaqəli sözlər: *alkali, azimuth, borax, tartar, amalgam*;
- c. Geyimlə əlaqəli sözlər: *satın, gipon*;
- d. Hərb ilə əlaqəli sözlər: *lancegay, jupon* [75].

İngilis dilinə 1300-cü illərdə daxil olan “*alchemy*” kimyagərlik sözünün, ərəb sözü olan “*al-kimya*” sözündən gəldiyi güman olunur, hansı ki bu sözün mənşəyi yunan dilinə mənsubdur. Orta əsrlərdə ingilis dilinə ərəb mənşəli sözlər fransız dili vasitəsilə daxil olmuşdur. 1205-ci ildə ortaya çıxan “*admiral*” sözünün qədim fransız dilindəki “*amiral*” və ya birbaşa olaraq ərəb dilindəki “*amir al*” sözündən götürüldüyü ehtimal olunur və “*commander*” sözü ilə eyni mənəni daşıyır. Həmçinin “*emir*”, “*harem*”, “*khalifa*”, “*simoom*” sözləridə ingilis dilində istifadə olunan ərəb sözləri içərisinə daxildir. Smith öz əsərlərində qeyd edir ki, I Yelizaveta (1533-1603) dövründə ingilis tacirləri Avropanın hüdudlarından kənardakı dünyanı kəşf etməyə başlayır və özləri ilə fərqli əşyalar, yeni adət-ənənələr gətirirlər. Maraqlı məqamlardan biri odur ki, bu dövrdə səyahətçilərin dilə gətirdikləri ərəb mənşəli sözlərin çoxu dəbdəbəli yaşayış tərzindən xəbər verirdi. “*Sugar*”, “*syrup*”, “*julep*”, “*sherbet*”, “*marzipan*” sözləri ərəb mənşəlidir. Həmçinin, “*bedouin*”, “*gazelle*”, “*giraffe*”, “*hashish*”, “*minaret*”, “*mosque*”, “*sultan*”, “*vizier*”, “*bazaar*”, “*caravan*” sözləri də ingilis dilində özünə yer tapa bilən ərəb mənşəli sözlər içərisinə aiddir [50, s.108].

İngilis dilinə müxtəlif yollar vasitəsilə fars mənşəli sözlərdə daxil olmuşdur. Bu sözlərdən biri “*paradise*” sözüdür ki, fars xalqı ilə qədim yunanlar və romalılar arasında mədəni əlaqələrin qurulması və inkişafı nəticəsində bu söz yunan və latın dillərinə keçərək ingilis dilinə yol tapa bilmişdir [79]. 1570-ci illərdə ingilis tacirləri Aralıq dənizi sahillərində fəaliyyət göstərirdilər və bu dövr ərzində Osmanlı mədəniyyətinin xarakterik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən bəzi sözlər ingilis dilinə daxil oldu. Əsli fars dilindən olan çox sayda söz Osmanlı türkcəsinin vasitəçiliyi ilə ingilis dilinə daxil olmuşdur. Bəzi fars mənşəli sözlər isə ingilis müstəmləkəçiliyi dövründə urdu dili vasitəsilə dilə daxil ola bilmişdir. İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində öz rolu olan fars dilindən alınan sözlər içərisinə

daxildir: *assassin, babul, baksheesh, balkans, barbican, cafcuh, caravansary, dafadar, dakhma, dastur, dervish, firman, fitna, gatch, hindi, hindu, jagir, kabob, kaftan, lilac, margaret, divan, chess, check-mate, shawl, padishah, pir, rank, serendipity, setwall, tulip* [79].

Dünya dilləri içərisində ingilis dilidə daxil olmaqla çox sayda dil tapmaq olar ki, bu dillərin lüğət tərkibində rus dilindən alınmış sözlər mövcuddur. İngilis dilinin lüğət tərkibini zənginləşdirən alınma sözlər içərisində digər dillərlə müqayisədə rus dilindən alınan sözlər elə də çox sayda deyil. İngilis dilinin rus dilindən birbaşa sözlər götürməsi XVI əsrdə İngiltərə və Rusiya arasında əlaqələrin qurulması ilə başladı və XX əsrdə Sovet İttifaqının qurulması və bu ittifaqın sahib olduğu güc bu prosesə təkan oldu.

İngilis dilinin lüğət tərkibinə yol tapa bilən rus mənşəli sözlərə aid edilir: *“apparatchik”, “borscht”, “czar”/“tsar”, “glasnot”, “icon”, “perestroika”, “bistro”, “balalaika”, “tundra”, “sputnik”*. İlk dövrdə rus alınmaları əsasən ticarət əlaqələri ilə bağlı olan sözlərdən ibarət idi. Məsələn, *“rouble”, “copeck”, “pood”, “sterlet”, “vodka”, “sable”*. Az sayda da olsa təbiətlə əlaqədar sözlərdə rus dilindən ingilis dilinə daxil olmuşdur. Bu sözlərə aiddir: *“taiga”, “tundra”, “steppe”*. Həmçinin ingilis dilinə daxil olan bir qrup rus mənşəli sözlər vardır ki, bu sözlər XIX əsr rus ədəbiyyatı vasitəsilə dilə daxil oldu. Məsələn, *“narodnik”, “moujik”, “duma”, “zemstvo”, “volost”* [56, s.63].

İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində latın və yunan dillərinin rolu xüsusilə qeyd olunur. Bu dillərinin ingilis dilinə təsirinin başlanğıcı ingilis dilinin tarixinin erkən dövrlərinə təsadüf edir. Latın və yunan dillərinin ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində rolu haqqında ikinci fəsildə geniş şəkildə danışacağıq.

II FƏSİL

ALINMA SÖZLƏRİN STRUKTUR SEMANTİK TƏHLİLİ

Dilin leksikologiyası onun inkişaf prosesinin bütün tarixini əks etdirir. Hər hansısa bir dilin öyrənilməsi və tədqiqi prosesində dilin lüğət tərkibinin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Dünya dillərinin əksəriyyətinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində alınma sözlərin özünəməxsus rolu vardır. Müxtəlif dillərdən sözlərin alınması, dünya dillərinin çoxunda rast gəlinən, tez-tez baş verən hadisədir. Payne yazır ki, alınma bir dildə danışanların başqa dildən gələn sözü, morfemi və quruluşu öz dillərində leksik element kimi qəbul etməsi deməkdir [61, s.42].

Holms isə alınmalarla bağlı fikirlərini belə şərh edir: *“İnsanlar hər hansısa bir anlayışı ifadə etmək üçün və ya istifadə etdikləri dildə hər hansısa bir obyektə təsvir etmək üçün açıq-aydın bir söz olmadıqda başqa dillərdən sözlər götürə bilirlər”* [49, s.323].

Alınma sözlər alimlər tərəfindən etimoloji, funksional, struktur-semantik, leksik-tematik, işlənmə dərəcəsi və s. bu kimi istiqamətlər əsas götürülərək tədqiq edilmişdir. A.H.Qarayev yazır ki, alınma sözlərin tədqiqinə nəzər saldıığımız zaman görürük ki, ilk dəfə XIX əsrdə H.Paul bir linqvistik hadisə kimi alınmalardan söhbət açmışdır və o, bu mövzu haqqında olan fikirlərini belə şərh etmişdir: *“Alınmalar termini altında dillərin çarpazlaşması və bu çarpazlaşma nəticəsində iki dilliyin yaranması nəzərdə tutulmalıdır”*. Alman dilçiləri Paulun bu fikrini inkişaf etdirərək dilə daxil olan gündəlik nitq prosesində geniş işlənən, ana dili sözlərinə yaxınlaşan xarici sözləri alınma sözlər adlandırmışdır [11, s.6].

Alınma dildə xarici amillərin, yəni başqa dil üsürlərinin qrafik, fonetik, leksik, semantik, morfoloji və sintaktik sahələrində özünü göstərən başqa dil təsirlərinin məcmusu kimi başa düşülməlidir. Bu proses öz daxili imkan və vasitələri əsasında gündən-günə təkmilləşmə ilə yanaşı, qohum və qohum olmayan, bilavasitə kontaktda olan dillərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində gedir [11, s.4,5].

2.1. İngilis dilində Latın mənşəli alınma sözlərin təhlili

Dünyada mövcud olan dillərin hamısı olmasada, əksəriyyəti ən azından tarixinin hər hansısa bir mərhələsində başqa bir dildən sözlər, elementlər qəbul etmişdir. Bu alınmalar nəticəsində dillərin inkişafı, hər hansısa bir dilin təbii inkişaf prosesinin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Bu qaydaya dünyada mövcud olan bir çox dil kimi, ingilis dili də tabe olmuşdur.

İngilis dili qədim tarixə malik olan, uzun inkişaf yolu keçmiş bir dildir və bu dil keçdiyi inkişaf yolunda daim xarici təsirlərə açıq olmuşdur. İngilis dili tarix boyu müxtəlif dillərdən sözlər qəbul etmişdir. Bu dillər içərisində skandinaviya, fransız, latın və yunan dilləri xüsusilə qeyd olunur. Bu dillər ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində böyük rol oynamışdır.

Latın dilindən ilk alınmalar, alman tayfalarının İngiltərəni işğal etməsindən əvvəlki dövrə təsadüf edir. Latın dilindən alınmalar Erkən ingilis dili dövründə də davam etdi. İngilis dilinin Hind-Avropa dil ailəsinin alman dilləri qrupuna mənsub olmasına baxmayaraq, ümumi anlayışları ifadə edən, həmçinin gündəlik həyatda istifadə olunan çox sayda söz latın mənşəlidir.

Latın dilinin ingilis dilinə təsiri, bu dilin tarixinin ən erkən dövrlərinə təsadüf edir və bu təsiri bugündə açıq-aydın şəkildə görmək mümkündür. Latın dilinin bugünkü ingilis dilinin formalaşmasında oynadığı rol inkar edilə bilməz. Bu gün ingilis dilinin dünyada oynadığı rolu, keçmişdə latın dili oynayırdı. Başqa bir şəkildə desək keçmişdə latın dili “dillər dili” hesab olunurdu. Latın dili diplomatik, təhsil, elmi, mədəni, dini məsələlər də birinci, ikinci dil kimi və hətta fərqli ölkələr arasında xarici dil kimi istifadə olunurdu. Latın dili öz elementləri ilə dilə birbaşa təsir etməklə yanaşı, yunan, finikiya kimi Şərqi dillərdən alınan elementlər arasında da vasitəçi rolunu oynamışdır. Təbii olaraq, latın dili, Roma imperatorluğunun yaxın şərqi, Avropa qitəsinin uzaq qərbinə və quru Afrikadan Şotlandiyanın dumanlı mənzərələrinə qədər uzandığı dövrlərdən başlayaraq bu cür dil münasibətlərindən təsirlənmişdir. Ölkələr, cəmiyyətlər, həmçinin dillər arasındakı əlaqələr latın dilinin inkişafında mühüm rol oynamışdır [63, s.5].

Latın dilinin ingilis dilinə təsirinin açıq-aydın şəkildə hiss olunduğu əhəmiyyətli dövrlərdən biri Anqlo-Saksonların Britaniyanı işğal etməsindən əvvəlki dövrə təsadüf edir. Başqa sözlə bu dövrə mənsub alınmalar, alman tayfalarının qitədəki romalılarla ilk əlaqələrini və bu tayfaların Britaniya adasını işğal etdikdən sonra bu əlamətləri necə ötürdüklərini əks etdirir. Angels, Sakslar, Juteslər İngiltərəni işğal etməzdən əvvəl, ölkə ya işğalçı ya da qonaq olaraq gələn romalılarla əlaqə qurdu. Bu dövr ərzində İngiltərədə məskunlaşmış alman tayfaları hərbi işlər, idarəetmə və ticarətdə istifadə olunan yeni materialların adları ilə əlaqəli latın mənşəli sözləri qəbul etməyə başladılar. Bu sözlərə daxil idi: Müasir ingilis dilin də - *pound* (funt), qədim ingilis dilin də - *pund*, latın dilin də - *pondo*; müasir ingilis dilin də - *inch* (düym), qədim ingilis dilin də - *ynce*, latın dilin də - *unica*; müasir ingilis dilin də - *mile* (mil); latın dilin də - *milia*; müasir ingilis dilin də - *anchor* (ləvbər), latın dilin də - *annura*; müasir ingilis dilin də - *punt* (zərbə,qumar oynamaq); qədim ingilis dilin də - *punt*; latın dilin də - *ponto* [86] .

Həmçinin, “*street*” (*küçə*) sözü bu sözlər içərisinə daxildir. Başqa bir söz müasir ingilis dilində istifadə olunan “*mill*” (*dəyirman*) sözüdür ki, latın dilindən götürülmüşdür və ingilis dilində “mylen” olaraq istifadə olunurdu. Bu nəsilədən gələn digər bir söz “*cheese*” (*pendir*) sözüdür ki, qədim ingilis dilində “*cese*” formasında mövcud olmuşdur və latın mənşəli söz olan “*caesus*” sözündən gəlirdi. Bu dövrün başqa bir diqqətəlayiq idxalı, “*Manchester*”, “*Lancaster*” kimi “*chester*” və ya “*caster*” ilə bitən yer adlarının qorunması ilə nəzərə çarpır. Bu dövrdə ingilis dilinə daxil olan sözlər içərisinə köhnə mənası “*bazarlıq*” və ya “*qiymət*” olan “*cheap*” (*ucuz*) sözü də aid edilir. Ticari əhəmiyyəti olan oxşar sözlər içərisində “*fisher*” (*balıqçı*), “*seller*” (*satıcı*) “*blacksmith*” (*dəmirçi*) kimi sözlər özünə yer tapa bilmişdir. Həmçinin, bu dövrdə ingilis dilində özünə yer tapmış sözlər içərisinə mətbəxlə əlaqəli olan “*amber*” (*kəhrəba*), “*dish*” (*Latin disc, boşqab*), “*kettle*” (*Latin cytel, çaydan*), “*ark*” (*Latin earc, gəmi*), “*cook*” (*Latin coquus, bişirmək*), “*kitchen*” (*OE cycene from Latin coquina, mətbəx*) kimi sözlər də daxildir. “*Pear*”(armud), “*plum*”(gavalı), “*pea*”(noxud) kimi bağçılıqla əlaqəli, müasir ingilis dilində istifadə olunan sözlərin mənşəyi latınca “*persoc*”, “*prunus*”, “*pisum*”

sözlərindən gəlir. Bu dövrə məxsus alınmalar şifahi yolla dilə qəbul edilmişdir və əsasən ticarət, məişət, inşaat, hərbi və inzibati məsələlərlə əlaqəli olmuşdur. Belə sözlərə aid edilir: “*Army*”(amare: to arm, ordu), “*council*” (assembly, meeting, union, məclis, şura), “*empire*” (imperium, imperiya), “*mayor*” (maior,-oris: feudal officer, person in authority, başcı, mer) “*navy*” (navigium,-ii: ship, voyage, to sail, dəniz donanması), “*wine*” (vinum, şərab), “*tile*” (tegula, kirəmit), “*wall*” (vallum, divar), “*straightan*” (street, strata, küçə), “*pound*” (ponus,eris, funt), “*butter*”(butyrum, yağ), “*camp*” (campus, düşərgə), “*copper*” (cyprium, mis), “*chalk*” (create, təbaşir), “*cheap*” (caupo, ucuz), “*cheese*” (caesus, pendir), “*cup*” (cuppa, fincan), “*poppy*” (papaver, lələ), “*pillow*” (pulvinus, yastıq), “*pepper*” (piper-eris, bibər), “*onion*” (unio,-onis, soğan), “*mong*” (mango), “*mint*” (mentha, nanə) [63, s.34].

Bu dövrdə qəbul olunmuş latın mənşəli sözlərin xarakterik xüsusiyyətlərinə bu sözlərin şifahi olaraq qəbul edilməsi, bir və ya iki hecalı olması və əsasən praktik və ya maddi əşyalarla əlaqəli olması aiddir.

Latın dilinin təsirinin əhəmiyyətli dövrlərindən biri də təxminən eramızdan əvvəl 450-ci ildən sonra, VI əsrin sonunda başlayan Anqlo-Saksonların xristianlaşmasından əvvəl məskunlaşma dövrünə təsadüf etdi. 410-cu ilin sonlarından etibarən latın dilinin istifadəsi azalmağa başladı. Bunun başlıca səbəbi latın dilini yalnız cəmiyyətin yuxarı təbəqəsinə mənsub olan və şəhərlərdə yaşayan ingilislərin istifadə etməsi idi. Latın və qədim ingilis dili arasında birbaşa əlaqə yox idi. Bu, dövr ərzində qədim ingilis dilinə daxil olan latın mənşəli sözlərin ötürmə yolu ilə dilə keçməsi deməkdir. Bu dövrdə dilə daxil olan alınmalar danışığıdan daha çox yazıda istifadə olunurdu. Xüsusilə bu dövrün sonlarına yaxın, danışığı dilinə daxil ola bilməyən kifayət qədər çox söz meydana çıxmışdı. Bu dövr ərzində çox sayda söz, kilsə vasitəsilə dildə özünə yer tapa bildi. Bu dövrün alınmaları əsasən özünə yazıda yer tapmış, bəziləri heç danışığı dilinə daxil ola bilməmişdir. Buna baxmayaraq, az sayda da olsa danışığı dilində istifadə olunan sözlər tapmaq mümkündür. Bunun başlıca sübutu, kifayət qədər latın mənşəli alınma sözün vulqar latın dilinə xas olan və ya klassik latın mənşəli sözlərə xas olmayan fonoloji dəyişikliklərə sahib olmasıdır. Bu alınmalar monastrlarda danışılan və klassik latın dilindən fərqlənən

latın dilini əks etdirirdi. Lakin sonrakı dövrlərdə dəyişikliklər baş verdi. Beləki sonrakı dövrlərdə dildə özünə yer tapa bilmiş latın mənşəli alınma sözlər, demək olar ki yalnız klassik latın dilindən götürülmüş və əsasən yazıda istifadə olunmuşdur. Bunun səbəbləri kimi 800 və 1000 - ci illər arasında ingilis dilinin tarixində baş verən hadisələr, Vikinqlərin basqınları, Alfredin təhsil islahatları və ən əhəmiyyətli Benedictin monastr dirçəlişi göstərilir [48, s.9].

VII əsrdə roma missionerləri və özləri ilə xristian mədəniyyətini gətirən irlandiyalılar, bir neçə latın mənşəli sözlərdə gətirdilər ki, bu sözlərin bəziləri qalıcı olaraq ingilis dilində özünə yer tapa bildi. Bu dövrdə dildə qalıcı olaraq özünə yer tapa bilən sözlər rahibəlik, yepiskop, kahinlər və.s ilə əlaqəli idi [86].

Müasir ingilis dilin də - *minister (nazir)*, qədim ingilis dilin də - *mynster*, latın dilin də - *monasterium*; müasir ingilis dilin də - *monk (rahib)*, qədim ingilis dilin də - *munuc*, latın dilin də - *monachus*; müasir ingilis dilin də - *bishop (baş keşiş)*, qədim ingilis dilin də - *biscop*, latın dilin də - *episcopus*; müasir ingilis dilin də - *priest*, qədim ingilis dilin də - *preost*, latın dilin də - *presbyter*; müasir ingilis dilin də - *mass (kütlə)*, qədim ingilis dilin də - *moesse*, latın dilin də - *missa*; müasir ingilis dilin də - *church (kilsə)*, qədim ingilis dilin də - *cyrice*, latın dilin də - *cyriacum* [86].

Bütpərəstlərin bəzi yerli sözləri latın xristianlığının təsiri altında yeni mənalar qazanmışdı. Məsələn, Anqlo-Saksonlar missonerlərin gəlişindən əvvəldə, ilin başlanğıcını qeyd etmək üçün bahar, canlanma festivalı keçirirdilər. Festival şəfəq tanrıçası Eastrunun şərəfinə qeyd olunurdu. Müasir ingilis dilində özünə yer tapa bilmiş “*Easter*”, xristianların məşhur canlanma, bahar festivalı olan “*Eastron*” ilə əlaqəlidir [86].

Qədim ingilis dilində özünə yer tapa bilən çoxsaylı latın mənşəli sözlər, latın xristianlığının birbaşa təsiri ilə yanaşı, kilsə həyatının yenidən canlanması, xüsusilə X əsrdə İngiltərəyə gələn latın elminin, elmin, ədəbiyyatın əhəmiyyətli bir şəkildə yenidən canlanması ilə əlaqəli idi. Bununla bərabər bu dövrdə ingilis dili latın mənşəli sözlərin bir-başına alınması ilə deyil, latın birləşmələrinin elementlərinin uyğun ingilis elementlərinə hərfi tərcüməsi ilə, sözlərin ekvivalentlərinin toplanması ilə zənginləşdi. Bu səbəblə qədim ingilis dilində istifadə olunan “*godspell*”

birləşməsi, yunan mənşəli iki sözün “*eu*” (*well*) və “*angelion*” (*news*) birləşməsindən meydana gələn “*Euanglium*”u ifadə edir. Müasir “*Gospel*” (*İncil*) sözünün mənşəyi qədim ingilis dilində istifadə olunan “*godspell*” sözündən gəlir. Bəzi sözlər yerli ədəbiyyatşünaslar tərəfindən elmi fikirləri ifadə etmək üçün latın dilinə istinad etmədən yaradılmışdır [86].

Latın dilinin ingilis dilinə ən böyük təsiri, İngiltərənin 597-ci ildən başlayaraq roma xristianlığını qəbul etməsindən qaynaqlandı. Din adada yeniliklərdən çox uzaq idi, çünki irlandiyalı rahiblər 563-cü ildən bəri şimalda İncili təbliğ edirdilər. 597-ci il Romanın sakinlər üzərində güclü bir təsirə malik ola bilməsi və İngiltərəni Xristian ölkəsinə çevirmək üçün sistematik cəhdinin başlanğıcı oldu. Xristianlığın qəbul edilməsi, kilsələrin tikilməsi, monastrların yaradılması demək idi. İngiltərədə ibadət dili latın dili idi. Monastrların və böyük kilsələrin çoxunda məktəblər açıldı və bəzi məktəblər müəllimləri ilə məşhurlaşdı. Savadlı insanlar başqa yeni məktəblər açmağa başladılar. Bu hərəkətin başlanğıcı 669-cu ildə yunan yepiskopu Tarsuslu Teodorun Canterbury arxiyepiskopu olduğu dövrdə baş verdi. Onu Bedenin həm yunan, həm də latın dilinin ən böyük alimi kimi tanıtdığı, əslən afrikalı olan Adrian müşayiət etdi [71, s.13]. 597-ci ildə xristianlığın ortaya çıxmasından qədim ingilis dili dövrünün sonuna qədər 500 ildən çox müddət mövcuddur. Bu müddət ərzində çox sayda latın mənşəli söz ingilis dilinə daxil oldu. Təbii ki, bu sözlərin bir günün içərisində dilə daxil olub dili zənginləşdirdiyini düşünmək yalnız olardı. Bu tədricən baş verən bir proses idi. Bu sözləri üç qrupa ayırmaq olar: din ilə əlaqəli olan sözlər, təhsil ilə əlaqəli olan sözlər, xalqın məişət həyatı ilə əlaqəli olan sözlər [71, s.14].

Aydındır ki yeni bir din tərəfindən gətirilən ən tipik və çox sayda söz birbaşa olaraq bu dinlə əlaqədar olacaqdır. “*Church*” (*kilsə*) və “*bishop*” (*yepiskop*) kimi xristianlıqla əlaqəli bir neçə söz əvvəl ki dövrlərdən dildə özünə yer tapa bilmişdi. Qədim ingilis dilindəki sözlərin böyük əksəriyyəti kilsə və kilsə xidmətləri ilə əlaqədar idi və bu gün müasir ingilis dilində bu sözlərin əksəriyyəti yalnız bir qədər dəyişdirilmiş formada qalır. Bu sözlərə daxil idi : “*pope*” (*papa*), “*tunic*” (*tunika*), “*temple*” (*məbəd*), “*abbot*” (*rahib*), “*alms*” (*sədəqə, nəzir*), “*altar*” (*səcdəgah*), “*rule*” (*qayda*), “*relic*” (*xatirə, qalıq*), “*synod*” (*sinod*), “*angel*” (*mələk*), “*anthem*”

(*himn*), “*shrift*” (*yerdəyişmə*), “*shrine*” (*məqbərə, ziyarətgah*), “*psalter*” (*the book of Psalms, Zəbur kitabı*), “*candle*” (*şam*), “*canon*” (*meyar*), “*chalice*” (*qədəh*), “*cleric*” (*din xadimi*), “*cowl*” (*keşiş paltarı*), “*organ*” (*orqan*), “*nun*” (*rahibə*), “*noon*” (*günorta*), “*minster*” (*nazir*), “*mass*” (*kütlə*), “*martyr*” (*şəhid*), “*manna*” (*halva*), “*litany*” (*ayin*), “*hymn*” (*kilsə himni*), “*epistle*” (*məktub*), “*disciple*” (*şagird*), “*deacon*” (*diakon*) [71, s.14].

Təhsillə əlaqəli bir sıra sözlər vardır ki, bu sözlər kilsə təsirinin başqa bir tərəfini əks etdirir. Qədim ingilis dilin də - *scolere*, müasir ingilis dilin də - *school məktəb*, latın dilin də - *schola*; qədim ingilis dilin də - *mazister*, müasir ingilis dilin də - *master ustad, teacher müəllim*, latın dilin də - *magister*; qədim ingilis dilin də - *scrifan*, müasir ingilis dilin də - *prescribe*, latın dilin də - *scribere*; qədim ingilis dilin də - *dihtan*, müasir ingilis dilin də - *verse poeziya*, latın dilin də - *versus*. Bu qrupa həmçinin “*accent*” (*aksent*), “*grammar*” (*qrammatika*), “*meter*” (*hesabləyici*), “*gloss*” (*parıltı*), “*notary*” (*notarius*), “*decline*” (*tənəzzül*) kimi sözlər də daxildir [34, s.313].

Kilsə həmçinin insanların məişət həyatınada təsir göstərə bilmişdi. Bu təsir özünü geyim əşyalarının, ev əşyalarının adında açıq-aydın şəkildə göstərirdi. Bu sözlərə “*cap*” (*papaq*), “*sock*” (*corab*), “*silk*” (*ipək*), “*purple*” (*bənövşəyi*), “*sack*” (*torba*), o cümlədən müxtəlif ərzaqları ifadə etmək üçün istifadə olunan, “*beet*” (*çuğundur*), “*caul*” (*kələm, gülkələmi*), “*lentil*” (*qədim ingilis dili - lent, mərci*), “*millet*” (*qədim ingilis dili - mil, darı*), “*pear*” (*armud*), “*radish*” (*turp*), “*musselto*” (*midye*) kimi sözlər aid edilə bilər. “*Pine*” (*şamağacı*), “*aloes*” (*aloe*), “*balsam*” (*balzam*), “*fennel*” (*şüyüd*), “*hyssop*” (*issop*), “*lily*” (*zanbaq*), “*mallow*” (*göbələk*), “*myrrh*” (*saqqız*), “*savory*” (*ləzzətli*), “*plans*” kimi bəzi bitki və ağac adlarını da bu sözlər sırasına aid etmək olar [71, s.15].

Bu dövr ərzində latın dili, ingilis dilinə təsirini dilin morfolojiyasında da göstərə bildi. Belə ki müəyyən prefikslər (*məsələn, de-, dis-, re-, trans-, con-*) və suffikslər (*məsələn -age, -al, -ate, -ic, -ine, -ise*) dilə qəbul edildi [45, s.13].

VIII Henrinin hökmdarlığı dövründən başlayaraq latın dilinin ən əhəmiyyətli hesab oluna biləcək təsirləri müşahidə olunmağa başlandı və bu təsir İntibah

dövründə xüsusi rol oynadı. *“Re-birth”* (yenidən doğuş) zamanı bir sıra latın sözləri və şəkilçiləri ingilis dilinə daxil oldu. Təhsil almaq istəyən kişilər latın orta məktəblərinə üz tutaraq qədim klassik dilləri və ədəbiyyatı öyrəndilər və təbii olaraq savadlı insanlar gündəlik nitqlərində latın sözlərindən istifadə etməyə başladılar. *“Castigate”* (cəzalandırmaq), *“auspicious”* (uğurlu), *“critic”* (tənqidçi) kimi sözlər Şekspir tərəfindən kraliça Elizabet dövründə istifadə edilmişdir. Bu dövrdə latın dilinin təsiri o qədər böyük idi ki, latın ənənəsi latın dilindən fərqli Hind-Avropa dil ailəsinə mənsub olan ingilis dilinin qrammatik terminologiyasında hələdə varlığını hiss etdirir. Təbii olaraq elmi, fəlsəfi əsərlər XVI və XVIII əsrlərdə yazılmışdır. Həm Frensis Bekon, həm də Ser İsaak Nyuton yaradıcılıqlarında mühüm yer tutan kitablarını latın dilində yazmışlar. Xüsusilə XVII əsrdə dilə gətirilən latın mənşəli sözlərin çoxluğu o dövr üçün təbii proses idi. Bu səbəblə, bizə latın mənşəli sözlərlə zəngin görünən Milton və Ser Thomas Braunun dili XVII əsrin oxucuları üçün olduqca təbii idi [86].

İntibah dövründə latın və yunan dillərinə olan marağın canlanması bu dillərdən ingilis dilinə yeni sözlər gətirdi. Belə sözlər əsasən ingilis səyahətçiləri və tacirləri tərəfindən qitədəki səyahətlərindən qayıtdıqdan sonra istifadə olunmağa başlandı. İtalyan dilindən *“cameo”*, *“stanza”* və *“violin”* kimi sözlər; ispan və portuqal dilindən *“alligator”*, *“peccadillo”* və *“sombbrero”* kimi sözlər dilə gətirildi. İnkişaf etdiyi müddətdə müasir ingilis dili 50 -dən çox fərqli dildən sözlər qəbul etmişdir.

Məsələn, böyük şair John Milton, bir İntibah dövrü insanı olaraq, klassik öyrənmə ilə dərinlən tanış idi və əsərləri xristian inancının aspektlərini təsvir etmək üçün istifadə olunan klassik istinadlarla doludur. Klassik qaynaqlardan, həmçinin Bibliya mənbələrindən geniş istifadə etmək, Miltonun "Grand style" adlanan mühüm elementidir. İstifadə etdiyi digər üslub xüsusiyyətləri Miltonun epik şeirinin əzəmətini artırır, məsələn, epik bənzətmə Homer və Virginiya üslubuna uyğun olaraq tez -tez istifadə etdiyi bir texnikadır. Başqa bir vacib amil istifadə olunan dildir. Mövzusunun ciddiliyini qoruyarkən, sadə və asan ingilis dilindən daha təmtəraqlı bir dildən istifadə etməyə meyilli idi, buna görə də tez -tez latın və ya italyan dilinə

mənsub olan sözlərdən istifadə edirdi və üstəlik sintaksisi bu iki dildən çox təsirlənirdi [73, s.10].

Lakin sonrakı dövrlərdə baş verən hadisələr, həmçinin oxucu kütləsinin biliklərinin az olması bu sözlərin bir hissəsinin dildə istifadədən kənar qalmasına gətirib çıxartdı. İngiltərədə İntibah dövrü XV əsrin ikinci yarısında başlamış və təxminən 1650-ci ilə qədər davam etmişdir [52, s.32]. İntibah Erkən müasir ingilis dili dövrünün bir hissəsidir. 1476-cı ildə William Caxton tərəfindən çap maşınının istifadəyə verilməsi, Erkən müasir ingilis dili dövrünün əsasını təşkil edən hadisə idi. Bu ixtiranın əhəmiyyətli nəticələri oldu. Kitablar, təhsil almaq daha çox insan üçün əl çatan oldu. Akademiyalar qrammatika, üslub, lüğət tərkibinə diqqət yetirərək dili müzakirə etməyə başladılar [52, s.32]. İntibah klassik dillərə xüsusi diqqət yetirildiyi böyük elmi və bədii inkişaf dövrü idi. İntibah dövründə latın və yunan dili biliklərinə sahib olmaq, savadlı insanlara xas xüsusiyyət hesab olunurdu. Elə buna görə latın dilini bilmək yaxşı bir təhsildən xəbər verirdi. Alimlər əsasən klassik əsərlərin ingilis dilinə tərcümə olunması ilə məşğul olurdular, lakin tanış olmayan anlayışlar üçün yeni ifadələr tapmaqla məşğul olmaq əvəzinə, sadəcə olaraq latın dilindən sözlər götürməklə kifayətlənirdilər. Bu orijinal müəllifi Diodorus Siculus olan “*The History of the World*” (Dünya Tarixi) tərcüməsində göstərilmişdir. Bu əsər 1485-ci ildə John Skelton tərəfindən latın dilindən ingilis dilinə tərcümə edilmişdir. Skelton tərcüməsində ingilis dilinə təxminən 800 yeni latın mənşəli söz daxil etdi [67, s.42]. Latın dilindən götürülmüş sözlər əsasən fəlfəsə, din, təhsil sahələri ilə əlaqədardır: “*Arena*” (meydan), “*investigate*” (araşdırmaq), “*insidious*” (xain), “*sporadic*” (nadir), “*relate*” (əlaqələndirmək), “*imitate*” (təqlid etmək), “*curriculum*” (tədris planı), “*contend*” (yarışmaq), “*exclusive*” (özal), “*transcendental*” (üstün, ülvi), “*alumnus*” (məzun).

Coğrafiyaya, tibb, riyaziyyat, biologiya kimi sahələrlə əlaqədar olan sözlər: “*Commensurable*” (ölçüləbilən), “*calculus*” (hesablama), “*lacuna*” (aralıq), “*recipe*” (resept), “*compute*” (hesablamaq), “*abdomen*” (qarın), “*cerebellum*” (beyincik), “*evaporate*” (buxarlanmaq), “*species*” (cins), “*larva*” (sürfə) kimi sözlər daxildir. Həmçinin “*frequency*” (tezlik), “*invitation*” (dəvət), “*virus*”, “*offensive*” (təhqiramiz),

“*susceptible*” (*həssas*), “*parental*” (*validəyn*) kimi sözlər latın dilindən götürülmüşdür [70, s.31].

Erkən müasir ingilis dili dövründə sözlərin çoxu klassik mənbələrdən götürülmüş olsada, ingilis dili digər Avropa dillərindən də lüğət tərkibinə sözlər daxil etmişdir. İntibah dövrü digər Avropa ölkələrinin mədəniyyətlərinə, dillərinə marağın oyanmasında böyük rol oynadı. Digər Avropa ölkələri ilə ticarət əlaqələrinin qurulması nəticəsində başqa ölkələrə səyahətlər etməyə başladılar və ingilislər digər Avropa ölkələri ilə əvvəllər heç olmamış əlaqələr qurdular. Müxtəlif ölkələrlə qurulan bu əlaqələr xarici ənənələri, tanış olmayan anlayışları ifadə etmək üçün yeni sözlərin mənimsənilməsinin əsas səbəblərindən biri idi. Ana dili ingilis dili olan insanların bu münasibəti bu gündə davam etməkdədir, onlar hələdə istənilən müasir dildən sözlər qəbul etməyə hazırdırlar [67, s.41].

Həm XV, həm də XVI əsrlərdə demək olar ki, bütün sahələrdə çoxsaylı dəyişikliklər baş vermişdi. Tarixi, siyasi, sosial və hətta dini dəyişikliklərlə bərabər linqvistik dəyişikliklərdə özünə yer tapa bilmişdir. İntibah dövrü əvvəlki dövrlərdən fərqlənirdi və üstün idi. Bu dövr cəmiyyətin klassik yunan və latın keçmişinə qayıtmaq arzusu ətrafında dönən ideologiyasına istinad etmədən başa düşülə bilməzdi. Hər iki dil XI əsrdən bəri hakim dil olan fransız dili ilə müqayisədə xeyli nüfuz qazanmışdı. Əslində fransız və digər roman dilləri ispan, italyan, portuqal və.s. latın dilinin degenerasiya edilmiş bir forması sayılırdı. Şübhəsiz ki, bu dillərin nüfuzlarını aşağı salırdı. Latın və yunan dili nüfuzlu dillərə çevrilmişdi. Aydınır ki, heç kəs bu dillərdən ana dili kimi istifadə etmirdi. Lakin ədəbiyyat, tibb, hüquq, mədəniyyət digər elm sahələrində bu dillərin rolu böyük idi. Ceaser, Tacitus, Cicero, Seneka, Horace, Ovid, Livy və Boethius kimi klassik müəlliflərin ingilis dilinə tərcümələri klassik həyat anlayışının və yunan, roma keçmişindən gələn bir çox başqa fikirlərin yayılmasına əhəmiyyətli dərəcədə kömək etdi. İngilis cəmiyyətində belə bir klassik mədəniyyət o qədər dərinə kök salmışdı ki, təbii olaraq klassik dövrdə mühüm rol oynamışdır və Çoser, Şekspir, Marlov kimi müəlliflərin yaradıcılığında bu təsir dairəsini başa düşmək üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Yunan və latın dilləri

keçmişdən gələn və əvvəllər bilinməyən fikirləri və varlıqları ifadə etmək üçün vacib bir vasitə kimi qəbul olunmuşdu [63, s.15].

Vilyam Şekspirin ingilis dilinə təsiri xüsusilə diqqətə layiqdir və bu təsir dilin lüğət tərkibində asanlıqla özünü göstərir. Onun əsərlərinin xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsinin başlıca səbəblərindən biri ingilis dilində həmin dövrdə baş verən dəyişiklikləri ifadə etməsidir. Şekspirin əsərlərində ilk dəfə rast gəlinən sözlər bunlardır: *“accomodation”* (məskən), *“dwindle”* (azalmaq), *“eventful”* (hadisəli, hadisələrlə zəngin), *“lackluster”* (sönük), *“submerged”* (örtülü, gizli), *“assassination”* (suiqəsd), *“dislocate”* (dislokasiya etmək), *“fair play”* (ədalətli oyun), *“laughable”* (gülünc), *“countless”* (saysız-hesabsız), *“emulate”* (təqlid etmək), *“fancy-free”* (qəlbi boş), *“premediated”* (əvvəlcədən düşünülmüş). Şekspirin əsərlərin də bir sıra idiomatik ifadələrə rast gəlinir ki, bu ifadələrin hamısı olmasada bəziləri bu gündə istifadə olunur və fərqli mənalar ifadə edir.

“What the dickens” (lənət olsun!), *“as good luck would have it”* (həyatda şansın, taleyin rolunu ifadə edən idiomdur), *“beggars all description”* (təsvir və ya izah edilməsi çətin olan), *“salad days”* (naşı vaxt), *“in my mind’s eye”* (insan təsəvvüründə və ya yaddaşında), *“caviar to the general”* (mədəni zövqə xitab edən bir şey), *“to the manner born”* (hər hansısa bir istedadla doğulmuş kimi), *“hoist with his own petard”* (öz intriqaları ilə tapdalanan, başqalarına qarşı planlaşdırdıqları bir fitnə ucbatından quldura çevrilən birini təsvir edir), *“hold the mirror up to nature”* (özünə obyektiv yanaşmaq), *“brevity is the soul of wit”* (zarafatlar və yumoristik hekayələr qısa isə daha gülməlidir), *“play fast and loose”* (kiməsə və ya nəyəsə qarşı etibarsız, məsuliyyətsiz, düşüncəsiz davranmaq), *“make a virtue of necessity”* (məcbur etməli olduğu bir şeydən faydalanmaq, faydalana bilmək), *“vanish into thin air”* (anidən yox olmaq), *“a foregone conclusion”* (qaçınılmaz nəticə və ya uyğun məlumatları əldə etmədən əvvəl sahib olduğu baxış və ya inam), *“it’s Greek to me”* (deyilən və yazılan bir şeyi anlamadığınızı söyləməyin bir yolu), *“a tower of strength”* (çətin vəziyyətə düşdüyünüz zaman sizə kömək edən və ya dəstək olan insan), *“cold comfort”* (vəziyyəti bir az yüngülləşdirən, lakin çoxda

faydalı olmayan bir şey), “love is blind” (əgər birini sevirənsə, o insanda qüsurları görə bilməzsən) [44, s. 58].

Orta ingilis dili dövründə, mədəni və texniki terminlərin başlıca mənbəyi fransız dili idi və elə bununla əlaqədar olaraq ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində latın dilinin təsirini asanlıqla qiymətləndirmək mümkün deyil. Bu ona görədir ki, latın mənşəli fransız dilindən götürülmüş sözlərlə orta əsrlərdə elmin inkişafı ilə əlaqədar birbaşa latın dilindən alınan sözlər arasında demək olarki heç bir fərq yoxdur. Bir sıra sözlər latın dilindən götürülmüşdür. Sözlər əsasən texniki, elmi, hüquqi və dini terminlərlə əlaqələndirilmişdir. Belə sözlərə aid edilir:

a. Qanunla əlaqəli - *pauper (kasıb), proviso (şərt), equivalent (bərabərölçülü), legitimate (qanuni);*

b. Elm və məktəblərlə əlaqəli - *index (indeks,göstərici), scribe (katib,yazıçı), simile (məcaz), memento (xatirə);*

c. Kilsə ilə əlaqəli - *requiem (mərsiyə), collect (toplamaq), diocese (yepiskop), mediator (vasitəçi) [86].*

XV əsrdə latın dilindən böyük həcmdə tərcümələrin edildiyi bir dövrdə, çox sayda söz bu dildən birbaşa alınmışdır. “*Toleranca*” (*tolerantlıq, dözümlü*) sözü belə sözlər içərisinə daxildir ki, ilk dəfə bu dövrdə istifadə olunmuşdur [86].

Bu dövr də ingilis dilinin morfolojiyası üçün kifayət qədər məhsuldar bir dövr hesab oluna bilər. Çox sayda latın prefiksləri (*məsələn, ab-, ad-, ante-, co(n)-, de-,dis, e(x)-, in-, post-, pre-, pro-, re-, sub-, super-*) və suffiksləri (*məsələn –able/-ible, -al, -ate, -ancy, -ence, -ency, -er, -ia, -ic, -(i)fy, -(at)ion, -(i)ty, -(ar)ium, -(ar)ius, -ive, -ize, -ment, -(at), -os, -ous, -ure, -us*) bu dövr ərzində dilə qəbul edilmiş və dilin zənginləşməsində rol oynamışdır.

Romalıların dilə qoyub getdiyi yeganə miras söz xəzinəsi deyil. Bütün bu təsirlərdən qrammatika, xüsusən də morfolojiya öz payını almışdır. İngilis dilində iki növ morfemə rast gəlmək olar. Bir tərəfdən sözlər köklər sözün qalan hissəsinin ifadə edə biləcəyi əsas mənanı daşıyan söz yaratma prosesinin mərkəzi kimi ifadə oluna bilər. Məsələn, “*remove*”, “*removable*” or “*removal*” kimi sözlərdə, kök “*move*” - dur və latın dilindəki “*moveo*”, “*movere*”, “*movi*” və ya “*motum*” felindən

gəlir. Bununla bərabər, köklər həm müstəqil sözlər kimi təkbaşına istifadə oluna bilər, həm də bilməz. Buna görə də əgər onlar müstəqil şəkildə istifadə oluna bilirsə (məsələn, *move* - hərəkət) və başqa köklərlə birləşməldirsə və həmçinin şəkilçilər əlavə olunmalıdır, sərbəst morfemlər adlandırılır [63, s.18]. Məsələn, latın mənşəli gen - kökü, latınca *genu* (mənşə *lineage*) sözündən gəlir, hansı ki, “*genetics*”, “*genetic*”, “*genocide*” kimi sözlərdə olduğu kimi müxtəlif kök və şəkilçilərlə birləşməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün dildə belə köklərin çoxu klassik mənşəlidir və birbaşa və ya dolayı yolla alınmışdır. Ümumilikdə götürən də alınmaların qəbulunu sabit və ya ardıcıl proses hesab etmək mümkün deyil. Bu alınmaların əksəriyyəti isə fransız dilindən və əsasən İntibah dövründə alınmışdır. Digər tərəfdən affikslər asılıdırlar, yəni onlar öz-özünə söz əmələ gətirə bilməzlər, ona görə də onları kökə əlavə etmək lazımdır. Həmçinin onların mənaları kifayət qədər açıqdır və köklər qədər spesifik deyil. Çox böyük olan ümumi kök sayı ilə müqayisədə affikslərin sayı nisbətən azdır. İngilis dilində şəkilçilər kökün əvvəlinə (*re-*, *ex-*) və ya sonuna (*-ate*, *-ify*, *-ion* və.s) əlavə edilə bilər. Hər halda, tərifinə görə müstəqilliyini itirmiş morfemlər kimi qəbul edilə bilərlər. Ən aydın hesab oluna biləcək nümunələr hər iki klassik dildə sərbəst formalar olan latın və yunan rəqəmləridir, ancaq ingilis dilində olduğu kimi digər dillərdə də affiksə çevrilmişdir. Bu səbəblə sərbəst bir kökün bağlı kökə və ya affiksə çevrilməsi prosesinin tamamilə normal və ümumi olduğunu sübut etmək olar. Əksinə, bağlı köklərin sərbəst olduğunu tapmaq qəribədir. Bununla bərabər, qəribə olmasına baxmayaraq mümkündür. Əslində, şəkilçilərin başqa köklərdən ayrıldığı və kök statusu təyin olunduğu bir dil tendensiyası mövcuddur. İlk dəfə 1981-ci ildə “*counterrevolutionary*” sözündən qaynaqlanan “*contra*” termini belədir [67, s. 30]

Törəmə (derivation). İngo Plag'a görə törəmə leksik mənası kodlaşdırılan morfoloji prosesdir. Törəmə təkə nitq hissəsindəki dəyişiklikləri özündə ehtiva etmir, həm də sözün mənasının onun hissələrinin mənalarının məcmusudur. Latın əlifbasından əldə edilən əsaslar çoxhecalı olur və əsasən rəsmi kontekstlər üçün faydalıdır. Beləliklə də affiks mövqeyindən, eləcə də həmin affikslərin mənsub olduğu mənə çalarlarından asılı olaraq onları aşağıdakı kimi təsnif etmək olar.

Prefikslər. Suffikslər bağlandıqları kökdən əvvəl gəlir. Prefikslər ingilis dilində nitq hissəsini dəyişdirmir, yalnız bağlandıqları kökün mənasını dəyişdirir və aşağıdakı kimi təsnif edilir:

1. Kəmiyyət prefiksləri;
2. Rəqəm prefiksləri;
3. İnkərlıq ifadə edən prefikslər;
4. Dərəcə, ölçü ifadə edən prefikslər;
5. Orientasiya ifadə edən prefikslər [63, s.20].

Kəmiyyət prefiksləri. “MULTI” - latın mənşəli sifət olan multus -dan gəlir və çox mənasını ifadə edir. Məsələn, *multifaceted* (çoxşaxəli), *multiform* (çoxformalı), *multi-lateral* (çoxtərəfli), *multi-purpose* (çoxməqsədli), *multivalent* (çoxvalentli). “OMNI” - latın mənşəli sifət olan omnis - dən gəlir. Məsələn, *omnidirectiona* (hərtərəfli), *omnipotent* (hər şeyə qadir), *omnipresent* (hər yerdə mövcud), *omniscient* (hər şeyi bilən). “PLURI” - latın mənşəlidir və daha çox deməkdir. Məsələn, *pluricellular* (çoxhüceyrəli), *pluridimensional* (çoxölçülü), *plurilingual* (çoxdilli), *pluriliteral* (çoxhərflili), *plurisyllabic* (çoxhecalı).

Rəqəm prefiksləri. Kəmiyyət kateqoriyasına daxildir və konkret miqdarı ifadə edir. Bununla bərabər bəzi alimlər belə hesab edirlər ki rəqəm affikslərini bağlı köklər kimi qəbul etmək olar [67,s.64]. “UNI” - latınca unus rəqəmindən yaranmışdır, bir deməkdir. Məsələn, *unidirectional* (biristiqamətli), *unilateral* (birtərəfli), *univocal* (təkmənalı). “BI” - latın mənşəlidir iki və ya iki dəfə mənasını ifadə edir. Məsələn, *bicycle* (velosiped), *bifocal* (bifokal), *bifurcation* (bifurkasiya, iki qola ayrılma), *bilateral* (ikitərəfli), *bilingual* (ikidilli), *biped* (ikiayaqlı), *biplane* (cütqanadlı). “TRI” - latın rəqəmi olan tres, three (üç) rəqəminə uyğun gəlir. Həmçinin yunan dilində də rast gəlinir. Məsələn, *tricycle* (üçtəkərli), *trimester* (üç aylıq müddət), *trinomial* (üçbucaqlı), *tripartite* (üçhissəli), *tripod* (üçayaqlı). “QUADRI” - latın rəqəmi olan quattuor four (dörd) rəqəminə uyğun gəlir. Məsələn, *quadrangle* (dördbucaqlı), *quadrilateral* (dördtərəfli). “OCT” (O) - latın rəqəmi octo - dan gəlir və eight (səkkiz) rəqəminə uyğun gəlir. Məsələn, *octagonal*

(*səkkizbucaqlı*), *october* (*oktyabr*), *octogenarian* (*səksən yaşlarında olan*), *octopus* (*ahtapot, səkkizayaqlı ilbiz*) [63, s.20,21].

Daha bir neçə prefiks və ya bağlı köklər, məhsuldarlıq baxımından çox məhdud olduqları üçün aktualdır. Bundan əlavə, bu cür morfemli sözləri affiks və kök arasındakı meyarlara riayət etməklə nə ayırmaq, nə də bölmək olar. Bu prefikslərə aid edilir: “*NOV*”- novem rəqəmindən götürülüb, nine doqquz deməkdir. Məsələn, *november* (*noyabr*). “*DEC*”- decem rəqəmindən götürülüb. Məsələn, *december* (*dekabr*). “*SEPT*”- latın mənşəli olan septem sözündən gəlir və yeddi rəqəminə uyğun gəlir. Məsələn, *september* (*sentyabr*), *septuagenarian* (*yetmiş yaşlarında olan*).

İnkarlıq ifadə edən prefikslər. “*A*”- saitlərdən əvvəl gəlibsə an- kimi istifadə olunur. Sifətlər və bəzi isimlər ilə birləşə bilir. Xüsusən rəsmi və elmi leksikon üçün məhsuldardır. Məsələn, *achromatic* (*akromatik*), *ahistorical* (*tarixdən kənar*), *anarchy* (*anarxiya*), *asymmetric* (*asimmetrik*), *atonal* (*ahəngsiz*), *atrophy* (*atrofiya*). “*DIS*”- əks mənə ifadə edir. Feillər və sifətlərlə birləşir. Məsələn, *disagree* (*razi olmamaq*), *disallow* (*icazə verməmək*), *disannul* (*ləğv etmək*), *disassemble* (*sökmək*), *disassociate* (*ayırmaq*), *discharge* (*boşaltmaq*), *disconnect* (*əlaqəni kəsmək*), *discontent* (*narazı olmaq*), *disgruntle* (*narazı*), *dishonest* (*vicdansız*), *disinformation* (*dezinformasiya*), *dislike* (*bəyənməmək*), *disloyal* (*sədaqətsiz*), *dismember* (*parçalamaq*), *disobey* (*itaətsizlik*), *disorder* (*nizamsızlıq*), *dispassionate* (*qərəzsiz*), *displease* (*narazı salmaq*), *disproof* (*inkar etmək*), *disqualify* (*diskvalifikasiya etmək*), *distend* (*dağıtmaq*), *disturb* (*narahat etmək*), *disunity* (*bölünmək*), *disuse* (*istifadə etməmək*). “*IN*”- də “*DIS*”- kimi əks mənə ifadə edir. Bu affiksin xüsusilə fransız və latın mənşəli sifətlərlə məhsuldar olması aktualdır. Məsələn, *inactive* (*hərəkətsiz*), *inattention* (*diqqətsizlik*), *incomplete* (*natamam*), *incomprehensible* (*anlaşılmaz*), *incredible* (*inanılmaz*), *ineffectual* (*təsirsiz*), *intolerable* (*dözülməz*), *irregular* (*nizamsız*). “*NON*”- əsasən yazılış zamanı tiredən istifadə olunur. İsim, sifət və zərflərlə birləşə bilir. Məsələn, *non-scientific* (*qeyri-elmi*), *non-rational* (*qeyri-rasional*), *non-biological* (*qeyri-bioloji*), *non-commercial* (*qeyri-kommersiya*), *non-resident* (*qeyri-rezident*), *non-returnable* (*geri qaytarılmayan*), *nonsense*

(*cəfəngiyyat*), *non-answer* (cavabsız), *non-issue* (ixrac olmayan), *non-delivery* (çatdırılmayan), *non-member* (üzv olmayan), *non-stop* (kəsintisiz). “OB”- tərs, tərs istiqamətdə mənasını ifadə edir. Məsələn, *observe* (müşahidə etmək). “SE”(D)- ayrı, seçilmiş mənasını ifadə edir. Məsələn, *sedition* (fitnə fəsad), *seperate* (ayrı) [63, s.21,22].

Dərəcə və ölçü ifadə edən prefikslər. “CO”- və onun müvafiq allomorfları: “CON”-, “COM”-, “COL”-, və “COR”-. Əsasən birgə, birlikdə, bərabər mənasını ifadə edir, həmçinin isim və fellərlə birləşir. Məsələn, *co-driver* (köməkçi sürücü), *co-education*, *coexist* (birlikdə var olmaq), *cohabit* (birlikdə yaşamaq), *co-heir* (ortaq varis), *conference* (görüşmək), *conjecture* (fərziyyə), *collapse* (çökmək), *contract* (müqavilə), *convoke* (çağırmaq), *comport* (uyğun), *coordinate* (əlaqələndirmək), *cooperate* (əməkdaşlıq etmək), *co-opt* (ortaq seçim), *co-pilot* (köməkçi pilot), *co-religionist* (həmsöhbət). “MAXI”- məsələn, *maxi-length* (maksimum uzunluq). “MINI”- məsələn, *mini-cab* (mini kabin), *mini-factory* (mini zavod), *mini-market*, *mini-skirt* (qısa əmək). “SUPER”- daha çox, xüsusi mənalarını ifadə edir və əsasən sifətlər və isimlərlə birləşir. Məsələn, *superfluous* (artıq, lazımsız), *superman* (supermen), *supermarket*, *supernatural* (fövqəltəbii, müəmmalı), *supersensitive* (həddindən artıq həssas). Bundan əlavə feil və isimlərlə birləşə bilər. Məsələn, *superimpose* (üst-üstə qoymaq), *supervene* (nəzarət etmək), *supervise* (müşahidə etmək). “ULTRA”- həddindən artıq, kənar mənalarını ifadə edə bilər. Nümunə olaraq *ultra-conservative*, *ultracentrifuge*, *ultraliberal*, *ultramicroscopic*, *ultra-modern*, *ultra-modest*, *ultrasonuc*, *ultraviolet* sözlərini göstərmək olar.

Orientalasiya və münasibət ifadə edən prefikslər. “CONTRA”- qarşı, əks, təzad mənasını verir və isim, fel və həmçinin sifətlər ilə birləşə bilər. Məsələn, *contradiction* (ziddiyyət), *contradistinction* (ziddiyyətlik), *contraflow* (tərs axın), *contraindicate* (əks göstəriş). “PRO”- “forward, for, on the side of” ilə eyni mənaları ifadə edə bilər. Həm ismlər, həm də sifətlər ilə birləşir. Məsələn, *pro-American* (amerikapərəst), *pro-communist* (kommunist tərəfdarı), *pro-student* (tələbə tərəfdarı). Həmçinin “on behalf of, deputizing for” ilə də eyni mənaları ifadə edə bilər. Məsələn, *pro-consul*, *pro-provost*. Bu halda əsasən isimlərlə birləşir. “EXTRA”- əsasən

sifətlərlə birləşir bəzən ayırda yazıla bilir. Numünə kimi *extra-affectionate* (*həddindən artıq mehriban*), *extramarital* (*nikahdankənar*), *extraordinary* (*qeyri-adi*) sözlərini göstərmək olar. “VICE”- isimlərlə birləşir. Məsələn, *vice-admiral* (*vitse-admiral*), *vice-chairman* (*sədr müavini*), *vice-consul* (*vitse-konsul*), *vice-president* (*vitse prezident*), *viceroi* (*naib*) [63, s.23-26].

Suffikslər. Suffikslər bağlandıqları kökdən sonra gəlir və köklərin mənsub olduğu nitq hissəsini dəyişdirə bilir. Əsasən sözün sonuncu şəkilçisi sözün mənsub olduğu nitq hissəsini müəyyən edir [63, s.26].

İsim düzəldən şəkilçilər. Denominal isimlər. “-AD”(e) - bu suffiks daha çox ümumi isimləri təsvir edir. Məsələn, *accolade* (*alqış*), *ballad* (*ballada*), *brigade* (*briqada*), *cannonade* (*danışiq*), *comrade* (*yoldaş*), *lemonade* (*limonad*), *parade* (*parad*, *nümayiş*), *salad* (*salat*). “-AGE”- measure of, collection of (məsələn, *baggage*, *frontage*, *mileage*, *yardage*) və yaxud belong to, related to (məsələn, *acreage*, *anchorage*, *coinage*, *coverage*, *leakage*, *orphanage*, *spillage*, *voltage*) ilə eyni mənaları ifadə edə bilir. “-ANT” və ya “-ENT”, əsasən -ate ilə bitən fəllərə qoşularaq isim yaradır (*məsələn*, *participate*, *participant*). Həmçinin *applicant* (*ərizəçi*), *contestant* (*müsabiqə iştirakçısı*), *defendant* (*müttəhim*), *informant* (*müxbir*), *inhabitant* (*sakin*), *lubricant* (*sürtkü*, *yağ*) kimi sözləri nümunə olaraq göstərmək olar.

“-ANCE”, “-ENCE” və yaxud “-ANCY”, “-ENCY”. Bəzən hər ikisidə eyni kökə qoşularaq məhsuldar şəkilçi kimi istifadə oluna bilir (*məsələn*, *dependence and dependency* ; *expectance and expectancy*). Bu formalar həm də -ate ilə bitən fəll və sifət köklərində əlavə olunur (*məsələn*, *adequate* - *adequacy*; *delegate* - *delegacy*; *intimate* - *intimacy*). Bununla bərabər bu şəkilçiləri iki şəkildə təhlil etmək olar: tək bir şəkilçi kimi və ya iki ayrı şəkilçi kimi (yəni -ant/ -ent + -ce/-cy). Məsələn, *absence* (*yoxluq*), *absorbance* (*absorbsiya*), *conference* (*konfrans*), *convergence* (*yaxınlaşmaq*), *diligence* (*çalışqalıq*), *emergence* (*meydana çıxma*), *interference* (*müdaxilə*), *perseverance* (*dözümlülük*), *preference* (*üstünlük*), *reference* (*istinad*), *regency* (*regentlik*), *transference* (*köçürmə*). Latın dilindəki -antia/-entia hissələrindən gəlir.

“ERY” və yaxud “-RY” (l və t həriflərindən sonra). Müxtəlif mənalı sözlər yarada bilirlər. Əsasən sifət kökləri ilə birləşdikdə məhsuldar hesab olunur. Həmçinin isim və fellərlə də birləşə bilər. Bu şəkilçilər vasitəsilə yaranan sözlərə aid etmək olar: *carpentry* (dülğərlik), *confectionary* (qənnadı məmulatları), *cutlery* (bıçaq), *devilry* (şeytan), *drudgery* (zəhmətkeşlik), *masonry* (daşyonma), *savagery* (vəhşilik), *slavery* (köləlik), *bakery* (çörəxana), *brewery* (pivə zavodu), *fishery* (balıqçılıq), *nunnery* (qadın monastrı), *nurse* (tibb bacısı), *refinery* (emal zavodu), *cakery* (tort), *cannery* (konserv zavodu), *carwashery* (maşın yuyan), *eatery* (yeməxana), *gadgetry* (qadjet), *machinery* (mexanizm), *pottery* (dulusçuluq), *rocketry* (raketçilik). Orta ingilis dilində -erie kimi istifadə olunurdu. Həmçinin -ary, -ment, -ion ilə bitən sözlərlə birləşib yeni mənalı sözlər yarada bilər və məhsuldar şəkilçi kimi qəbul olunur. Məsələn, *legendary* (əfsanəvi), *momentary* (anlıq), *secondary* (orta dərəcəli), *complementary* (tamamlayıcı), *complimentary* (hədiyyə olaraq verilən, pulsuz), *fragmentary* (parça-parça), *rudimentary* (ibtidai, təməl), *discretionary* (ixtiyari), *evolutionary* (təkamülçü), *precautionary* (tədbirli) [63, s.26,27].

Deverbal isimlər. “-ER” və yaxud “-OR”. Məhsuldar şəkilçilər hesab olunurlar. *Accelerator* (sürətləndirici), *actor* (aktyor), *doctor* (həkim), *janitor* (qapıçı), *incubator* (inkubator), *supervisor* (nəzarətçi) kimi sözlər nümunə kimi göstərilə bilər. Hətta bu şəkilçilər son zamanlar o qədər məhsuldar olub ki, bir çox film adlarında da rast gəlmək mümkündür. Məsələn “*Gladiator*”, “*Terminator*”, “*Predator*” və.s. Bundan əlavə deverbal isimlər düzəldən şəkilçilərdə vardır ki, əsasən fel köklərinə birləşir və mücərrəd, sayılmayan isimlər əmələ gətirir. Məsələn, “-AL” - latın dilindəki -alis hissəsindən mənşəyini alır. Bu şəkilçi vasitəsilə düzələn sözlərə aid edilir: *arrival* (gəliş), *dismissal* (işdən çıxarılma), *overthrowal* (devirmə), *recital* (təkrarlama), *referral* (göndərmə), *refusal* (imtina), *revival* (canlanma), *renewal* (yenilənmə), *upheaval* (sarsıntı) [63, s.28,29].

Sifət düzəldən şəkilçilər. “-AL”, “-AR”, “-UAL”, “-IAL”. Məsələn, *accidental* (təsadüfi), *analytical* (analitik), *circumstantial* (şərti), *colonial* (müstəmləkə), *confidential* (məxfi), *contextual* (kontekstual), *cultural* (mədəni), *dialectal* (dialektal), *editorial* (yazı işləri ilə əlaqəli), *environmental* (ekoloji), *facial* (üzə aid), *federal*

(federativ), fraternal (qardaş), visual (vizual, əyani), substantial (əhəmiyyətli), spiritual (mənəvi), sensual (həssas), racial (irqi), psychological (psixoloji), professorial (professorluq), presidential (prezidentlik), modal (modal, tipik), ministerial (nazir, nazirlik), gradual (tədrisən), institutional (institusional), labial (dodaqlara aid).

“-ESC” - latın mənşəli -escens ilə əlaqələndirilir. Məsələn, *coalesce* (birləşmək), *convalesce* (sağalmaq).“-ESE” mənşə, mənsubiyyət ifadə edən sözlər düzəldir. Məsələn, *Japanese, Javanese, Chinese*. “-OUS”, “-IOUS”, “-EOUS” və ya “-UOUS”. Məsələn, *erroneous* (səhv), *famous* (məşhur), *glorious* (şərəfli), *gracious* (lütfkar), *grievous* (qəmli), *platitudinous* (ləyaqətli), *prestigious* (prestijli), *synonymous* (eynimənalı), *torturous* (əzablı), *tremendous* (böyük).

Deverbal şəkilçilər. Əsasən feil köklərinə əlavə olunaraq, sifət düzəldir. Bu şəkilçilərə aid etmək olar: “-ABLE” və ya onun allomorfları “-IBLE”, “-UBLE”. Məsələn, *acceptable* (məqbul), *accountable* (cavabdeh), *achievable* (əldə edilə bilən), *adaptable* (tez uzlaşan), *addressable* (ünvanlı), *adjustable* (tənzimlənen), *admirable* (təqdirəlayiq), *advisable* (məqsədəuyğun), *affordable* (sərfəli), *agreeable* (uyğun), *breakable* (kövrək), *debatable* (mübahisəli), *discernible* (nəzərə çarpan), *drinkable* (içməli), *comprehensible* (anlaşıqlı), *flexible* (çevik, əyilən), *inevitable* (zəruri, qarşısıalınmaz), *irritable* (əsəbi), *knowledgeable* (bilikli), *mangeable* (idarə olunan), *operable* (işlək), *permeable* (keçirici), *printable* (çapa uyğun), *soluble* (həll oluna bilən), *readable* (oxunaqlı), *reasonable* (ağlabatan), *visible* (görünən), *washable* (yuyulan). Latın mənşəli -abilis və yaxud -iblis hissəsindən mənşəyini alır [63, s.32,33].

Feil düzəldən şəkilçilər. Bu növ şəkilçilər əsasən səbəb, nəticə mənalı feillər əmələ gətirirlər. “-ATE” - bu şəkilçi xüsusilə rəsmi və elmi ingilis leksikonu zənginləşdirən sözlərin düzəldilməsində mühüm rol oynayır. Məsələn, *investigate* (araşdırmaq). Bəzən -ion ilə bitən sözlərə və söz köklərinə də əlavə olunaraq yeni mənalı sözlər yaradır. Məsələn, *aggravation* - *aggravate*; *annihilation* - *annihilate*; *contamination* - *contaminate*; *denigration* - *denigrate*; *elucidation* - *elucidate*; *frustration* - *frustrate*; *illumination* - *illuminate*; *negotiation* - *negotiate*; *procrastination* - *procrastinate*; *renovation* - *renovate*; *repudiation* - *repudiate*; *termination* - *terminate*.

“(I) FY”, əsasən isim və sifətlərlə birləşir. Məsələn, *amplify* (gücləndirmək), *beautify* (gözəlləşdirmək), *certify* (təsdiq etmək), *codify* (kodlaşdırmaq), *deify* (ilahiləşdirmək), *electrify* (elektrikləşdirmək), *horrify* (vahimələndirmək), *humidify* (nəmləndirmək), *identify* (müəyyən etmək), *liquefy* (mayeləşdirmək), *magnify* (böyütmək), *modify* (dəyişdirmək), *youthify* (gəncləşdirmək), *verify* (yoxlamaq), *testify* (ifadə vermək), *stupefy* (təəccübləndirmək), *simplify* (sadələşdirmək), *signify* (ifadə etmək), *satisfy* (qane etmək), *sanctify* (müqəddəsləşdirmək), *rectify* (düzətmək), *unify* (birləşdirmək), *purify* (təmizləmək, saflaşdırmaq), *personify* (təcəssüm etdirmək), *pacify* (sakitləşdirmək), *modify* (dəyişdirmək), *magnify* (yüksəltmək) [63, s.33,34].

Latın dilinin ingilis dili üzərində təsirinin həm mənfi, həm də müsbət cəhətləri vardır. Əslində müsbət və mənfi cəhətlər bir-biri ilə sıx şəkildə əlaqəlidir. Latın dilinin təsiri nəticəsində dildə özünə yer tapa bilən çox sayda söz, xüsusilə mücərrəd anlayışları ifadə edən isimlər, dilin lüğət tərkibindəki boşluqların doldurulmasında mühüm rol oynadı. Bununla bərabər, alınma sözlər mənənin incə məqamlarını ifadə etməyə kömək olan sinonimlərin artmasına səbəb oldu. Klassik sözlərin geniş miqyaslı mənimsənilməsi yerli ingilis dilinin inkişafını xeyli ləngidir. Erkən dövrlərdə alınan alınmaların bəziləri bugün ingilis dilinin lüğət tərkibi üçün lazımsız və uyğunsuz hesab oluna bilər. Sinonimlərin çoxluğu və bu sözlərin dil səriştəsi ilə istifadə edilməməsi dili mənasız və şişirdilmiş şəkildə salır. “*Malopropism*” (sözlərin yerində istifadə olunmaması), “*johnsonese*” (lazımsız jarqon), “*journalese*” (lazımsız sensasiya) kimi tendensiyalar latın ifadələrinin sui-istifadəsindən irəli gəlir. Belə sözlər isə universal və demokratik hesab oluna bilməz.

2.2. İngilis dilində Yunan mənşəli alınma sözlərin təhlili

İngilis dili zəngin lüğət tərkibinə malikdir və ingilis dilinin lüğət tərkibini zənginləşdirən sözlərin çoxu yunan və latın mənşəlidir. Yunan və ingilis dili arasındakı əlaqəni başa düşmək üçün, tarixi zəminə diqqət yetirmək zəruridir. İngilis dili lüğət tərkibinin zənginliyi ilə daim fərqlənmişdir. Bu zənginlik, ingilis dilinin uzunmüddətli təkamülünün və digər dillərlə əlaqəsinin nəticəsidir. İngilis dilinin

lüğət tərkibinə diqqət yetirdikdə fərqli dövrlərdə qəbul edilmiş minlərlə xarici söz tapmaq olar. Latin elementlərinin mənimsənilməsi, ingilislərin hələ Britaniyaya gəlmədiyi zamana təsadüf edir. İngilislərin Britaniyada yerləşməsindən sonra Roma sivilizasiyası ilə əlaqələr davam etmişdir. VI əsrdə İngiltərə xalqı Roma xristianlığını qəbul etdikdə, çox sayda latın mənşəli söz dilə daxil olmuşdur. Latin dilinin vasitəsi ilə çox sayda yunan mənşəli söz ingilis dilində özünə yer tapa bilmişdir. Məsələn, “*monk*”, “*priest*”, “*bishop*”, “*church*”. VI əsrdən sonra İngiltərə çox sayda xarici söz axınına qapı açan Norman fəthi altındaydı. Hökmdarların, yuxarı təbəqənin dili fransızca idi və beləliklə də fransız sözləri tədricən digər təbəqələrin lüğət tərkibində özünə yer tapa bildi. Latin dili fransız dili ilə birlikdə İngiltərəyə tarixi ədəbiyyatın dili olaraq gətirilmiş və çox sayda latın mənşəli termin bu dövrdə alınmışdır. Həmçinin fransız və latın dilindən götürülmüş sözlər içərisində çox sayda əslən yunan mənşəli söz tapmaq mümkündür. Lakin bu da məlumdur ki, yunan mənşəli alınmaların əksəriyyəti daha sonra Qərbi Avropada yeni XVI əsrin əvvəllərində İngiltərədə hiss olunan İntibah dövründə yunan elminin canlanması ilə qəbul edildi. İngilis dilindəki yunan mənşəli sözlər latın dilində olduğu kimi şifahi yolla deyil, yazı vasitəsilə alınmışdır. Bu xüsusi bir linqvistik əlaqə növü idi. İntibah əslində yazılı mətnlər vasitəsilə yunan roma mədəniyyətinə qayıdırdı idi. Təbii olaraq bu hərəkətdən yeni fikirlər, anlayışlar yarandı. Mətnlərdən yeni fikirləri ifadə edən yeni sözlər qəbul edildi. Birincisi yeni anlayışları ifadə etmək üçün hazır sözlərdən istifadə etmək, yenidən yaratmaqdan daha asan idi. İkincisi latın və yunan dili İntibah dövründə xüsusi bir nüfuz qazanmışdı [68, s.13].

Xüsusilə elm və tibb terminologiyasını təşkil edən sözlərin böyük əksəriyyətinin kökləri yunan və latın dillərinə mənsubdur. Bu köklər ingilis dilinin və bir çox müasir Avropa dillərinin lüğət ehtiyatını təşkil edən sözləri anlamaq üçün açar rolunu oynayır və bu sözlər fərqli dövrlərdə, fərqli məqsədlər üçün dilə daxil olmuşdur. Belə alınma sözlər müxtəlif dövrlərdə əsrlər boyunca ingilis dilinin özü üçün də xas olan dəyişikliklərə uğramışdır. Bu dəyişikliklər alınma sözlərə təsir göstərə bilmiş və onların semantik, struktur, morfoloji və hətta fonetik xüsusiyyətlərini də dəyişdirmişdir. Etimoloji baxımdan qədim ingilis dilinin lüğət tərkibinin əsasını təşkil

edən sözlər müasir ingilis dili ilə qarşılaşdırıldığında son dərəcə homojendir. İlk dövrlərdə ingilis dilində özünə yer tapa bilən alınma sözlər birbaşa və ya dolay yolla latın dilindən alınmışdır. Yunan mənşəli sözlər isə ingilis dilinə bir qədər fərqli istiqamətdən daxil olmuşdur. Yunan mənşəli sözlərin ingilis dilinə daxil edilməsində əsas vasitəçilərdən biri kimi fransız dili göstərilir. Hər bir söz kökünün əsas mənasını öyrənmək bir çox dildə özünə yer tapa bilən yunan və latın mənşəli sözlərin mənasını açmaq üçün əsaslı vasitələrdən biri kimi qəbul olunur [57, s.255].

Yunan fəlsəfəsi və mifologiyasından olan anlayışları ifadə edən sözlərin ingilis dilinin lüğət tərkibində özünə yer tapa bilməsi həmçinin klassik mətnlərin tərcümə edilməsi ilə əlaqədar idi. XVI əsrdə ingilis dilinə daxil olan sözlər içərisində özünə yer tapa bilən “*nemesis*”, klassik mifologiyada qisas ilahəsi hesab olunur. Həm insanlar, həm də müxtəlif vəziyyətlər müasir ingilis dilində *nemesis* anlayışını təcəssüm etdirə bilər. *Nemesis* qisas aləti, düşmən, pis bir işin intiqamını alan şəxs və ya rəqibdir. *Nemesis* bəzən qaçınılmaz olan vəziyyətləridə ifadə etmək üçün istifadə oluna bilər. XVI əsrdə ingilis dilinə daxil olan başqa bir söz yunan mənşəli “*nous*”dur. Filosoflar ağıl, zəka və ya zəkaya istinad etmək üçün bu sözü müxtəlif mənələrdə istifadə etmişlər. Müasir ingilis dilində isə bu söz sağlam düşüncə, təfəkkür mənalarını ifadə edir. Yunan mifologiyası, qərb mədəniyyətinə, xüsusilə də incəsənətə, ədəbiyyata çox böyük təsir qabiliyyətinə malik olmuşdur. Təəccüblü deyil ki, ingilis dilində geniş yayılmış bəzi ifadələr, bu qədim mif və inanclardan qaynaqlanır. Məsələn, “*achilles heel*” zəif və ya həssas bir nöqtənin olması mənasında istifadə olunur. “*Midas touch*” demək olar ki, hər şeydə uğur qazanmaq üçün sehri bir qabiliyyəti təsvir edir. Geniş yayılmış, məşhur “*crocodile tears*” timsah gözyaşları ifadəsi vardır ki, kökləri birbaşa yunan mifologiyası ilə əlaqəlidir. İngilis dilində çox sayda bu kimi yunan mənşəli ifadələr tapmaq mümkündür. Yunan və latın dilləri ingilis dilində texniki və elmi anlayışları ifadə etmək üçün istifadə olunan çox sayda sözün sahibi olmaq şərəfini bölüşür. “*Coaxial*”, “*neutron*” (*neytron*), “*fission*” (*bölünmə*), “*mutant*” (*dəyişmiş*), “*interstellar*” (*ulduzlararası*), “*penicillin*” (*pensilin*) kimi sözlər ingilis dilində texniki lüğətin ayrılmaz bir parçasına çevrilib. “*Egomaniac*” (*egomaniya*), “*speleologist*” (*mağara kəşfiyyatçısı*) kimi sözlər də bu sıraya daxildir [60, s.60].

Yunan mənşəli ilk sözlər latın dili vasitəsilə ingilis dilinə daxil olmuşdur və beləliklə də yunan dilindən ingilis dilinə və ya hər hansısa bir müasir dilə yeni bir söz keçdikdə, ona latınca bir kanaldan keçmiş kimi baxılmalı olduğu ümumi bir Avropa konvensiyasına çevrildi [36, s.73]. İngilis dili üçün bu yunan sözlərinin dildə istifadə edilməzdən əvvəl orfoqrafik baxımdan latınlaşdırılmalı olduğu mənasına gəlirdi [53, s.23].

İngilis dilindəki yunan sözləri yalnız yazılı şəkildə deyil həm də morfoloji cəhətdən latınlaşdırılıb, ya latın dili vasitəsilə, ya da birbaşa yunan dilindən götürülüb. Bu xüsusilə sonda həmişə şəkilçinin əlavə olunduğu sifətlərdə özünü göstərir [68, s.14].

Latın və yunan dilindən alınan sözlər ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində çox böyük rol oynadı. İngilis dilinin lüğət tərkibini ya birbaşa yunan dilindən alınan sözlər, ya da latın, fransız və ya alman dili kimi dillər vasitəsi ilə dolayı yolla yunan dilindən alınan və ya yunan mənşəli sözlərin müxtəlif hissələrindən ibarət olan sözlər zənginləşdirir. Yunan mənşəli sözlərin ingilis dilinə təsirini əsasən texniki, akademik dilə nəzər yetirdikdə görmək mümkündür. “*Analysis*”(təhlil) sözünü belə sözlər sırasına daxil etmək olar. Həmçinin akademik fənlərin adları əsasən yunan mənşəli “*logos*” sözünü başqa bir yunan mənşəli söz ilə birləşdirərək formalaşdırılır. Yunan sözü olan *logos* adətən danışmaq və ya düşünmək kimi tərcümə olunur və bu kontekstdə isə hər hansı bir şeyin öyrənilməsi mənasını ifadə edir.

Yunan mənşəli alınma sözlərin əksəriyyəti ingilis dilində orijinal mənasını qoruyub. İngilis dilində yunan mənşəli orijinal mənasını qoruyub, saxlayan sözlərlə yanaşı dəyişikliyə uğrayan sözlərdə vardır. Bəzən hər hansı bir anlayışı ifadə etmək üçün dildə birbaşa uyğun söz tapa bilmədikdə, ingilis yazıçıları klasiklərdən sözlər mənimsəyə, sözlərin mənalarında məqsədlərinə uyğun şəkildə müxtəlif dəyişikliklər edə bilirlər. İngilis dilində yunan dilində orijinal mənasından fərqli mənaları ifadə edən sözlər içərisinə “*climax*” (*zirvə, yüksək nöqtə*), “*bathos*”(həddindən artıq, bayağı, mənasız üslub) sözlərini aid etmək olar. *Climax* yunan dilində “*ladder*”, “*gradation*” sözləri ilə, *bathos* isə “*depth*” sözü ilə eyni mənanı ifadə edir [68, s.16].

İngilis dilində yunan mənşəli sözlər kifayət qədər çox sayda olduğu üçün semantik sahələrə əsasən tam təsnif etmək çətindir. Bununla bərabər bəzi əsas xüsusiyyətləri qeyd etmək olar. Bu sözlərdən bir qismi ədəbi tənqidin, təbiət elmlərinin əsas terminləridir [33, s.42]. “*Energy*”(enerji), “*stigma*”(damğa), “*pathos*”(pafos), “*rhapsody*”(həyəcan), “*drama*”(dram), “*elegy*”(mərsiyə) kimi sözlər bu terminlər içərisinə aid edilə bilər. Həmçinin siyasət, incəsənət və gündəlik danışmada istifadə olunan sözlər vardır ki, “*democracy*”(demokratiya), “*music*”(musiqi), “*aesthetic*”(estetik), “*theatre*”(teatr), “*politics*”(siyasət) kimi sözlər belə sözlər içərisinə daxildir. Əsasən mücərrəd anlayışları ifadə edən “*system*”(sistem, quruluş), “*theory*”(nəzəriyyə), “*method*”(metod, üsul), “*problem*”(problem, məsələ) kimi sözlərdə yunan mənşəlidir [68, s.16].

Müxtəlif elm sahələrinin lüğət tərkibində çox sayda alınma sözə rast gəlinir. Bunun başlıca səbəbi, illər ərzində müxtəlif elmlərin sürətli inkişafı ilə əlaqədar bir çox yeni terminlərin yaranması üçün zərurətin meydana gəlməsidir. Elm adamları, intibah dəbinə uyğun olaraq ehtiyac duyduqları yeni terminlər üçün yunan və latın dillərinə müraciət edirdilər. Bu elm də bir növ ənənə halına gəldi və hətta günümüzdə də davam etməkdədir. Elm adamları ehtiyac duyduqları sözləri əsasən klassik mətnlərdən orijinal formada götürürdülər. Bununla bərabər, elmin sürətli inkişafı ilə əlaqədar olaraq mövcud materiallar kifayət etmirdi və beləliklə də bəzi mürəkkəb sözlər meydana çıxdı. Bu mürəkkəb sözlər, əsasən yunan dilinə məxsus kiçik sözlərin birləşməsindən yarandı. “*Telephon*” sözü kifayət qədər çox sayda olan belə sözlər içərisindən sadəcə biridir. Şübhəsiz ki, qədim yunan dilində belə bir söz yox idi, çünki o dövrdə belə bir alət ixtira edilməmişdi. Telephone sözü iki hissədən ibarətdir: “*tele*” uzaq (*away*), “*phone*” səs (*voice*) mənasını ifadə edir. Belə mürəkkəb sözlər içərisində tərkib hissələri latın və yunan mənşəli sözlərin birləşməsindən yaranan sözlərdə vardır. Buna nümunə olaraq “*television*” sözünü göstərmək olar ki, “*tele*” yunan, “*vision*” isə latın mənşəlidir. *Tele-*, *micro-*, *macro*, *mega-*, kimi yunan mənşəli prefikslər elmi lüğətin zənginləşməsi üçün əhəmiyyətli bir əsas təşkil edir. Həmçinin *-ism*, *-ist*, *-ize* kimi yunan mənşəli şəkilçilər və *anti-*, *pre-*, *ex-* kimi prefikslər vardır ki, digər ingilis mənşəli sözlərlə birləşdikdə çox sayda yeni söz yarana bilər [68, s.17].

Qədim zamalardan başlayaraq İngiltərə və Yunanıstan arasında müxtəlif əlaqələr mövcud olmuşdur. İngilis dilinin lüğət tərkibini zənginləşdirən yunan mənşəli sözlər içərisinə həmçinin: “*rock*”-*holl*, “*rocke*”-*cəhrə*, “*spool*”-*hool*, “*spoel*”-*makara*, “*dock*”-*holl*, “*docke*”-*dok* (gəmi təmir olunan yer), “*skipper*”-*schipper*-*şkiper* (ticarət gəmisi kapitanı), “*sloop*”-*holl*, “*sloep*”-*şlyup* (yelkənli gəmi növü), “*yacht*”-*holl*, “*gacht*”-*yaxta* (yelkənli gəmi, qayıq) aid edilir [55, s.46,47].

XVII əsrdə yunan rəssamlığı xüsusilə inkişaf etmişdir və bu inkişaf öz təsirini ingilis dilinin lüğət tərkibində də göstərmişdir. “*Easel*”, “*ezel - molbet*” (rəssam dəzgahı), “*etsen*” (oymaq, həkk etmək, naxış açmaq), “*landscape*” (mənzərə, *sketch eskiz, layihə*) kimi sözlər bu təsirin nəticəsi kimi dildə özünə yer tapa bilmişdir. XVI - XVII əsrlər ərzində yunan dilindən ingilis dilinin lüğət tərkibinə çox sayda söz daxil olmuşdur. Məsələn, “*Ledger*” (*haqq-hesab dəftəri mühasibatlıqda*), “*bulvark*” (*qala, istehkam*), “*keel*” (*dil*), “*freight*” (*yük, yükdaşıma*), “*skipper*” *şkiper, (kapitan ticarət gəmisində)*, “*rover*” (*pirat dəniz qulduru*), “*deck*” (*göyərtə*), “*spool*” (*qarqara, makara*). Həmçinin ingilis dilində yunan mənşəli adlarda rast gəlinir. Məsələn, *George, Peter, Sophie, Theodor, Helen* və s. [59, s.118].

Bəzi yunan mənşəli sözlər latın dili və onunla eyni nəsiləndən olan roman dillərindən götürülmüşdür, həmçinin ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində fransız dilində rolu olmuşdur, çünki ingilis dili bu sözlərin bir qismini fransız dilindən götürmüşdür. Lakin fonetika və orfoqrafiya da bəzən əhəmiyyətli dəyişikliklər edilmişdir. Məsələn, “*place*” (*yer*) sözü həm qədim ingilislər, həm də fransızlar tərəfindən latın “*platea*” (*platosundan*) alınmışdır və yunan mənşəlidir, italian “*piazza*”, ispan “*plaza*” eyni mənşəyə sahibdirlər. “*Olivie*” sözü latın dilindən romantizm vasitəsi ilə dilə gəlmişdir. Latın dilində istifadə olunan “*butyral*” sözü də öz mənşəyini yunan dilindən alır və nəhayət ingilis dilində *butter* şəklində istifadə olunur. Çox sayda söz klassik latın dilində yazan alimlər tərəfindən dilə gətirilmişdir. Bu sözlər içərisində latın dilində istifadə olunan orijinal mənalarını qoruyub saxlayan sözlər vardır ki, “*iambic*”, “*necromancy*”, “*physics*” kimi sözlər bu sıraya aiddir.

Yunan dilindən götürülmüş sözlərin ingilis dilində tələffüzü, xüsusən morfoloji uyğunlaşma, sözlərin formasını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi. Əsasən bir dildən digərinə sözlər keçdikdə bu kimi dəyişikliklərə uğrayır. Alınma sözlər daxil olduğu dilin fonoloji xüsusiyyətlərinə uyğunlaşır. Məsələn, fransız mənşəli söz olan “garage” ingilis dilinə daxil olduqda, ingilis dilinin fonoloji qaydalarına uyğunlaşdı [71, s.56].

Yunan dili əsrlər boyu Avropada mədəni mübadilənin dominant dili olan latın dilinə güclü təsir edə bilmişdir. İngilis dilinin lüğət tərkibini zənginləşdirən çox sayda söz latın dilindən gəlir və bu sözlərin əksəriyyəti mənşəyini yunan dilindən alır. İngilis dilinin fransız və alman dilindən götürdüyü anlayışların çoxu, yunan dilindən latın dilinə keçmişdir. Salem dövlət universitetinin ildə bir dəfə çıxan “*lingua franca*” adlı bülleteninə görə “*village*” (*kənd*), *magnify* (*şişirtmək*), *bonus* (*bonus, mükafat*) və “*fame*” (*məşhurluq*) sözləri yunan dilindən latın dilinə keçmişdir, daha sonra ingilis dili bu sözləri latın dilindən götürmüşdür. İngilis dilinin qrammatikası ilə yunan dilindən çox təsirlənən alman dilinin qrammatikası arasında oxşarlıqlar mövcuddur. Hətta “*grammar*” termini yunan mənşəlidir. İngilis dilində “*noun*” (*isim*), “*subject*” (*mübtəda*), “*predicate*” (*xəbər*), “*adjective*” (*sifət*), “*preposition*” (*sözönü*), “*pronoun*” (*əvəzlik*) kimi elementar qrammatik anlayışlar belə yunan dilinə əsaslanır. İngilis dilinin qrammatikası yunan dilinə bənzəməsə də demək olar ki əsas qrammatik kateqoriyaların adı əslən yunan dilinə mənsubdur. İngilis dilində bu gün istifadə olunan anlayışların bəziləri öz köklərini qədim Yunanıstandan alır. Məsələn, “*democracy*” (*demokratiya*) sözü siyasi formanın özü kimi qədim Yunanıstana qədər gedib çıxır. Həmçinin “*auto*” sözünün bir çox birləşmələri yunan mənşəlidir. Məsələn, “*autocracy*” (*təkhakimiyyətlilik*), “*autonomy*” (*muxtariyyət*), “*autobiography*” (*tərcümeyi-hal*), “*autograph*” (*avtoqraf*) geniş yayılmış nümunələrdir [68, s.23].

Qərbi dünyasının mədəni irsinin böyük bir hissəsi, həmçinin dilçilik yunan sələflərinə borcludur. Qədim Yunanıstanın dili ingilis dilinə demək olar ki, latın dili qədər əhəmiyyətli təsir göstərə bilmişdir. Bunun başlıca səbəbi ondan ibarət idi ki, romalıların latın dilini qitəyə yaymasından əvvəl qədim yunanlar Avropanın ən yaxşı mütəfəkkirləri hesab olunurdu. Romalıları elmi işlərində bir çox qədim yunan

sözlərindən istifadə etmişlər və öz dillərindən olan sözlər birbaşa olaraq müasir anlayışların və ixtiraların adları kimi daxil olmaqla bərabər həmçinin latın dili vasitəsilə dilə daxil olmuşdur. Klassik yunan dili İntibah dövründə alınma sözlərin əhəmiyyətli qaynaqlarından biri idi, lakin bu sözlər əsasən latın və fransız dili vasitəsi ilə dolayı yolla dildə özünə yer tapa bilmişdir. Yunan dilindən dolayı yolla alınan sözlər içərisinə aid edilə bilər: *syllabus* (tədris proqramı), *lexicon* (lüğət), *asterisk* (ulduz), *criterion* (meyar), *polyglot* (poliglott, çoxdilli), *catastrophe* (fəlakət), *dialysis* (dializ), *rhythm* (ritm, ahəng), *crypt* (kilsə zirzəmisini). Bəzi alınma sözlər isə, məsələn “*epicenter*” və “*chromatic*” kimi yunan və latın elementlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Bu sözlərin ilk hissələri yəni “*chromat*” və “*epi*” yunan mənşəli, “*center*” və “*ic*” isə latın mənşəlidir. Yunan və latın mənşəli alınma sözlərə həmçinin aid edilə bilər: “*absurdity*” (cəfəngiyat), “*adapt*” (uyğunlaşdırmaq), “*tonic*” (canlandırıcı), “*agile*” (cəld) [44, s.57].

Dildə belə hallar da baş verir ki, bir söz bir yox bir neçə dilə mənsub olur. Belə sözlər əsasən üsiyyət zamanı istifadə olunan əhəmiyyətli anlayışları ifadə edir. İngilis dilində belə sözlərin əksəriyyəti latın və yunan mənşəlidir. Bu səbəblə elm adlarının çoxu beynəlmilərdir. *Philosophy* (fəlsəfə), *linguistics* (dilçilik), *lexicology* (leksikologiya), *mathematics* (riyaziyyat), *physics* (fizika), *biology* (biologiya), *chemistry* (kimya). Çox sayda bədii termin: *tragedy* (tragediya, faciə), *comedy* (komediya), *prima donna*, *theatre* (teatr), *music* (musiqi), *artist* (sənətçi). İdmanla bağlı terminlər: “*football*”, “*tennis*”, “*golf*”. Həmçinin, bir dildən digərinə keçən terminlər içərisində siyasi terminləri də göstərmək olar: *politics*, *policy* (siyasət), *revolution* (inqilab), *democracy* (demokratiya), *anti-militarism* (antimilitarizm). XX əsrin *atomic* (atom), *television* (televizor) kimi texnoloji terminləri də beynəlmilərlə sözlərə aid edilə bilər [57, s.261].

Yunan mənşəli bir sıra sözlər və həmçinin elementlər latın dilinə uyğunlaşdırılmışdır və latın dili vasitəsi ilə ingilis dilinə, o cümlədən bir çox Avropa dillərinə, əsasən elmi və texniki məqsədlər üçün istifadə olunan sözlər köçürülmüşdür. Əvvəlki dövrlərdə ingilis dilinə axın məhdud idi və əsasən din ilə bağlı sözlər dildə özünə yer tapa bilirdi. Lakin orta əsrlərdə, İntibah dövründə dilin

lüğət tərkibi üçün əhəmiyyətli bir axın mövcud idi. *Catalogue (kataloq), rhetorical (ritorik), stratagem (strategiya), analytical (analitik, təhlili)*, kimi sözlər bu axının nəticəsi kimi dildə özünə yer tapdı. Həmçinin ingilis dilində istifadə olunan “ph”- ilə başlayan əksər sözlər yunan mənşəlidir. Məsələn, *philanthropy (xeyriyyəçilik), phrase (frazə), photo (şəkil), physical (fiziki), philosophy (fəlsəfə)*. İngilis dilində kifayət qədər çox sayda söz yunan mənşəli sözlərin hissələrindən, morfemlərdən ibarətdir. Belə sözlər içərisinə daxildir: “*demos*”(people, xalq), “*micro*”(small, kiçik), “*phobia*”(fear of, qorxu) və s. [46, s.213].

Yunan mifologiyası Avropa tarixinə, mədəniyyətinə, dininə və insanların həyat tərzinə işıq tutan izlərdən biri kimi dəyərləndirilir. Yunan mifologiyası yunan tarixinin, həyatının və bibliya inanclarının göstəricisi kimi gündəlik və yaxud təbii gerçəklikləri miflərlə izah etmək üçün əsas vasitə kimi istifadə olunmuşdur. Bu gün çox az sayda insan qədim yunan dilində müntəzəm şəkildə danışa bilsə də, yunan dilinin, həmçinin yunan mifologiyasının ingilis dilinə təsiri kifayət qədər çox insana məlumdur. İngilis dilində çox sayda ifadələr və atalar sözləri vardır ki, birbaşa olaraq qədim yunan miflərini təmsil edir [59, s.112]. *Lying in the arms of morpheus (yatmaq, Morpheus yunanların yuxu tanrısıdır); opening pandoras box (başqa problemlərə səbəb olacaq bir şeyə başlamaq. Yunan mifologiyasına görə Pandora bəşəriyyətə mənfi təsir göstərə biləcək bütün mümkün şeyləri ehtiva edən bir qutu açmışdır); being rich as croesus (varlı, zəng, eradan əvvəl V əsrdə Kiçik Asiyada Lidiya hökmdarı olan Krez böyük sərvətinə görə əfsanəvi şəxs hesab olunurdu); apple of discord (bədbəxtliyə, problemlərə səbəb olan bir şey); alpha and omega (başlanğıc və son); phyrrhic victory (qazanmağın əhəmiyyətli olmadığı bir qələbə); trojan horse (əvvəlcə zərərsiz görünən, lakin nəticədə zərərli olduğu bilinən bir şey, qədim yunan əsgərlərinin Troya şəhərinə girmək üçün nəhəng taxta atın içində gizləndikləri mifdən bəhs edir)* [59, s.113].

Egey və İon dənizlərini ayıran bir yarmadanı əhatə edən yunan cəmiyyəti, qərb mədəniyyətinin doğulduğu yer kimi bir çox Avropa ölkəsinə dərin mədəni təsir göstərə bilmişdir. Ağillı, məntiqli, enerjili hesab olunan yunan cəmiyyətinin nümayəndələri fəlsəfə, memarlıq, incəsənət, tarix kimi bir çox sahələrdə böyük

uğurlar əldə etmişdir. Yunan dili demokratiya, insan hüquqları, ifadə azadlığı və dini inanc kimi anlayışlara dəyər verməklə yanaşı, simvolları yunan əlifbasından alınmış fizika və riyaziyyat kimi bir çox elm sahəsinə də təsir göstərə bilmişdir. Digər tərəfdən, yunan torpaqları üzərində inşa edilmiş kilsələr, məktəblər və digər abidələr qərbi Avropa memarlığına əsaslı şəkildə təsir göstərə bilmişdir. Nəticə olaraq, əksər Avropa ölkələrində yunan cəmiyyətinin təhsil, ədəbiyyat, siyasət, din, elm, sosial münasibətlər və başqa sahələrdə fəaliyyət göstərdiyi sistemlərlə formalaşmışdır.

İngilis dilinin kökləri və mənşəyi bir çox fərqli dillərdən qaynaqlanır və yunan dili də bu dillərdən biridir. İngilis dili öz lüğət tərkibini yunan dilindən sözləri olduğu kimi qəbul edərək, həm də müxtəlif yunan mənşəli şəkilçilər vasitəsilə sözlər yaradaraq zənginləşdirmişdir. Yunan dili, latın dili ilə bərabər ingilis dilinin lüğət tərkibinin açarı hesab olunur və bu gün ingilis dilinin gündəlik istifadəsində çox sayda yunan mənşəli köklərdən yaranan sözlər mövcuddur. Belə sözlərə aid edilir: *anti, old; athl, prize, athlete; auto, self autonomous; bibil, book, bibliography; cid, fall, accident; doc, teach, doctorate; id/ido, shape, idol; log, word/speech, logical; sacchar, sugar, saccharin*. İngilis dilinin elmi lüğətində mühüm rol oynayan yunan köklərinə sahib olan sözlərə aid etmək olar: yunan mənşəli söz olan “acro” ingilis dilindəki “height”, “summit” sözləri ilə eyni mənəni ifadə edir. Məsələn: *acrophobia, aesthet/ feeling/ sensation, aesthetics; archaeo, ancient, archaeology; baro, weight/ pressure, barometer; bio, life, biology; chrom, colour, chromatic; dino, terrible/ fearful, dinosaur; eco, house, economics; geo, earth, geology; kine, movement, kinetic; lip/lipo, fat, liposuction; paed, child, paediatric; tehcn, art/skill, technology; xen, foreign, xenophobia; zo, animal, zoo* [46, s.217].

İngilis dilinin lüğət tərkibində formasına görə tələffüzdə problem yarada biləcək yunan mənşəli bəzi törəmələr və söz formaları vardır. Yunan dilinin, ingilis dilinin lüğət tərkibini zənginləşdirməsi yollarını beş əsas şəkildə ümumiləşdirmək mümkündür:

- a. Vulqar latın və köhnə ingilis dili arasında ötürülmə nəticəsində xalq dilindən alınan sözlər vasitəsilə (*məsələn, butter*);
- b. Klassik yunan dilindən alınan sözlər vasitəsilə (*məsələn, physics*);

- c. Ərəb fəlsəfi və elmi ədəbiyyatdan alınan sözlər vasitəsilə (*məsələn, alcheniy*);
- d. Yunan mənşəli köklərdən istifadə edən dillərdən alınan sözlər vasitəsilə (*məsələn, television*);
- e. Birbaşa müasir yunan dilindən alınan sözlər vasitəsilə (*məsələn, bouzouki*) [46, s.225].

Yunan mənşəli affiksli sözlər. İngilis dilində çox sayda söz vardır ki, bu sözləri düzəldən affikslər öz mənşəyini yunan isimlərindən alır. Məsələn, “*Anemo*” yunan mənşəli “*anemos*” sözündən gəlir və bu söz ingilis dilindəki *wind* (*külək*) sözü ilə eyni mənəni daşıyır. Belə sözlərə aid edilir: *anemograph, anemometer, anemoscope*; “*antho-*” yunan mənşəli “*anthos*” sözündən gəlir və bu söz ingilis dilindəki *flower* (*gül*) sözü ilə eyni mənəni daşıyır. Məsələn, *anthology, anthoclorin, anthogenetic, anthophagous*; “*anthropo-*” yunan mənşəli “*anthropos*” sözündən gəlir və bu söz ingilis dilindəki *man* (*insan*) sözü ilə eyni mənəni daşıyır. Məsələn, *anthropology, anthrogeography, anthropomorphic, anthropophagy, anthropoid*; “*bio-*” yunan mənşəli “*bios*” sözündən gəlir. Məsələn, *biochemistry, biogenesis, biograph, biology, bionomics*; “*chrono-*” yunan mənşəli “*khronos*” sözündən gəlir və bu söz ingilis dilindəki *time* (*vaxt*) sözü ilə eyni mənəni daşıyır. Məsələn, *chronogram, chronoisoterm, chronology, chronometer, chronothermal*; “*geo*” yunan mənşəli *geo* sözündən gəlir və bu söz *earth* (*yer, torpaq*) sözü ilə eyni mənəni daşıyır. Məsələn, *geodesy, geognosy, geography, geology, geomancy, geometry, geotropic*; “*helio-*” yunan mənşəli *helios* sözündən gəlir və bu söz *sun* (*günəş*) sözü ilə eyni mənəni daşıyır. Məsələn, *heliocentric, heliochromy, heliograph, heliometer, heliotrope*; “*litho-*” yunan mənşəli *lithos* sözündən gəlir və bu söz ingilis dilindəki *stone* (*daş*) sözü ilə eyni mənəni daşıyır. Məsələn, *lithocarp, lithochromatic, lithochrome, lithography, lithotomy*; “*logo-*” yunan mənşəli *logos* sözündən gəlir və bu söz *word* (*söz*) sözü ilə eyni mənəni daşıyır. Məsələn, *logocyclic, logograph, logomachia, logomancy, logotype* [57, s.261,262].

İngilis dilindəki bir sıra sözləri düzəldən affikslər isə öz mənşəyini yunan dilindəki sifətlərdən alır. Belə sözlərə aid edilir: “*Acro-*” yunan dilindəki *akros* sifətindən mənşəyini alır və bu söz ingilis dilindəki *topmost, extreme* (*ən üst, son*

dərəcə) sözləri ilə eyni mənanı ifadə edir. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə *acrocephalic, acrolith, acromegaly, acropolis* kimi sözlər aid edilə bilər; “*aero-*” bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə aid edilir: *aerodrome, aerodynamics, aeronaut, aerophore, aerophyte, aeroplane, aerostat*; “*archaeo-*” yunan dilindəki *arkhaios* sifətindən mənşəyini alır və bu söz ingilis dilindəki *ancient* (qədim) sözü ilə eyni mənanı ifadə edir. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə *archaeology, arcaeonomus* kimi sözlər aid edilir; “*auto-*” yunan dilindəki *autos* sifətindən mənşəyini alır və ingilis dilindəki *same* (eyni) sözü ilə eyni mənanı ifadə edir. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə aid edilir: *self autobiography, autochthon, autocracy, autograph, automatic, autonomy, automobile*; “*caco-*” yunan dilindəki *kakos* sözündən gəlir və ingilis dilindəki *bad, evil* (*pis*) sözləri ilə eyni mənanı daşıyır. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə aid edilir: *cacodyls, cacoepy, cacoethes, cacography, cacophony*; “*eu-*” yunan dilindəki *eu* sifətindən mənşəyini alır və ingilis dilindəki *well* (yaxşı) sözü ilə eyni mənanı ifadə edir. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə aid edilir: *eucalyptus, eudemonics, euhemerism, eulogy, euphemism, euphrasy, euphuism, eurhythmics*; “*hemi-*” yunan dilindəki *hemi* sifətindən mənşəyini alır və ingilis dilindəki *half* (yarım) sözü ilə eyni mənanı ifadə edir. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə aid edilir: *hemicycle, hemipterous, hemisphere, hemistich*; “*hetero-*” yunan dilindəki *heteros* sifətindən mənşəyini alır və ingilis dilindəki *different* (müxtəlif) sözü ilə eyni mənanı ifadə edir. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə aid edilir: *heterodox, heterodyne, heterogeneous, heteromorphic, heteronomy*; “*holo-*” yunan dilindəki *holos* sifətindən mənşəyini alır və ingilis dilindəki *whole, entire* (bütöv) sözləri ilə eyni mənanı daşıyır. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə *holocarp, holocaust, holograph, holophote, holospheric* kimi sözlər aid edilir; “*homo-*” yunan dilindəki *homos* sifətindən mənşəyini alır və *same* (eyni) sözü ilə eyni mənanı daşıyır. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə aid edilir: *homoblastic, homodont, homogeneous, homograph, homology, homonym, homophone*; “*idio-*” yunan dilindəki *idios* sifətindən mənşəyini alır və *private, personal* (şəxsi) sözləri ilə eyni mənanı ifadə edir. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə *idiomatic, idiomorphic, idiopathic, idiosyncrasy* kimi sözlər aid edilir; “*iso-*” yunan dilindəki *isos* sifətindən mənşəyini

alır və *equal* (*bərabər*) sözü ilə eyni mənanı ifadə edir. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə *isobar*, *isoclinic*, *isogonic*, *isopod*, *isotherm* kimi sözlər aid edilir; “macro-” yunan dilindəki *macros* sifətindən mənşəyini alır və *long* (*uzun*) sözü ilə eyni mənanı ifadə edir. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə aid edilir: *macrobiosis*, *macrocosm*, *macrocephalic*, *macrocranial*, *macropod*; “mega” yunan dilindəki *megad* sifətindən mənşəyini alır və bu söz ingilis dilindəki *large* (*geniş*) sözü ilə eyni mənanı ifadə edir. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə aid edilir: *megacephalous*, *megalith*, *megapod*, *megatherium*; “megalo-” *megalomania*, *megalosaurus*; “micro-” *microbiology*, *microcephalic*, *microcosm*, *micrometer*, *microphone*, *microscope*, *microspore*, *microtome*; “mono-” yunan dilindəki *monos* sifətindən mənşəyini alır və *alone*, *single* (*tək*, *tənha*) sözləri ilə eyni mənanı ifadə edir. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə *monochord*, *monochrome*, *monocycle*, *monodrama*, *monogamy*, *monogram*, *monograph*, *monolith*, *monologue*, *monomania*, *monopoly*, *monophthong*, *monotone*, *monotype* kimi sözlər aid edilir; “neo-” yunan dilindəki *neos* sifətindən mənşəyini alır və *new* (*yeni*) sözü ilə eyni mənanı ifadə edir. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə aid edilir: *neologism*, *neophyte*, *neo - classic*, *neo - Platonism*, *neo - Gothic*; “pan-” *panacea*, *pancratium*, *pandect*, *pandemic*, *panorama*, *panoply*, *panopticon*, *pantehnicon*; “poly” yunan dilindəki *poluus* sifətindən mənşəyini alır və bu söz ingilis dilindəki *much*, *many* (*çox*) sözləri ilə eyni mənanı ifadə edir. Bu affiks vasitəsilə düzələn sözlərə *polyanthus*, *polyarchy*, *polychrome*, *polygamy*, *polyglot*, *polygon*, *polymorphic*, *polyonomy*, *polyphone* kimi sözlər aid edilir [57, s. 262-263].

İngilis dilində elə sözlərdə vardır ki, bu sözləri düzəldən affikslər öz mənşəyini yunan dilindəki sözlərdən alır. Bu affikslərə aid edilir: “Amphi-” ingilis dilindəki *on both sides* (*hər iki tərəfdə*) ifadəsi ilə eyni mənanı daşıyan yunan mənşəli *amphi* sözlərindən mənşəyini alır. Məsələn, *amphibrach*, *amphicentric*, *amphipod*, *amphitheytre*; “anti-” ingilis dilindəki *against* (*qarşı*) sözü ilə eyni mənanı daşıyır və yunan dilindəki *anti* sözlərindən gəlir. Məsələn, *antitoxin*, *antidote*, *antilogy*, *antipathy*, *antipyretic*; “-apo” ingilis dilindəki *away* (*uzaq*), *apart* (*ayrı*) sözləri ilə eyni mənanı daşıyır və yunan dilindəki *apo* sözlərindən gəlir. Məsələn, *apocope*,

apodeictic, apodois, apology, apoplexy, apostasy, apothem; “cata-” yunan dilindəki *kata* sözündən gəlir. Məsələn, *catabolism, cataclasm, cataclysm, catalepsies, catalogue, cataplasm, cataract, catarrhine, catastrophe*; “dys-” yunan dilindəki *dus* sözündən mənşəyini alır və əsasən neqativ mənalı sözlər düzəldir. Məsələn, *dysgenic, dyslogistic, dyspepsia, dysphonia, dyspnooea*; “endo-” yunan dilindəki *endon* sözündən mənşəyini alır. Məsələn, *endogamy, endocrine, endoderm, endogen, endomorph, endoplasm*; “epi-”, məsələn, *epicenter, epicycle, epidemic, epithelium, epitaph, epistyle, epistrophe, epidermis, epiglottis, epigram, epilepsy, epilogue, episcopacy*; “hyper-” ingilis dilindəki *beyond (arxasında)* sözü ilə eyni mənanı daşıyır və yunan dilindəki *huper* sözündən mənşəyini alır. Məsələn, *hyperbole, hypertropic, hypermetrical, hyperborean*; “meta-” ingilis dilindəki *between (arasında)* sözü ilə eyni mənanı daşıyır və yunan dilindəki *meta* sözündən mənşəyini alır. Məsələn, *metabolic, metacarpus, metacenter, metathesis, metaphysics, metaphrase, metaphor, metamorphic, metamere*; “para-” ingilis dilindəki *against (qarşı)* sözü ilə eyni mənanı daşıyır və yunan dilindəki *para* sözündən mənşəyini alır. Məsələn, *parallel, paraphrase, paraplegia, paralogism, paragraph, paradox, paradigm, paralipsis*; “peri-” ingilis dilindəki *around (ətrafında)* sözü ilə eyni mənanı daşıyır və yunan dilindəki *peri* sözündən mənşəyini alır. Məsələn, *peristyle, perispomenon, periscope, periphrase, peripatetic, pericranium*; “syn-”, “syl-”, “sym-” yunan dilindəki *sun* sözündən mənşəyini alır. Məsələn, *symposium, sumptom, symphysis, sympathy, symmetry, syllogism, syllable, syllabus, syntax, synthesis, synonym, synecdoche, synchronise, syncope*.

NƏTİCƏ

Dil daim inkişaf edir və bu inkişaf prosesində müxtəlif amillər dilə təsir göstərir. Bu amillər içərisində xalqın tarixən inkişafı xüsusi yer tutur. Təbii ki, inkişaf etmiş, zəngin lüğət tərkibinə malik olan dildə öz növbəsində xalqın inkişafına təsir göstərmək qabiliyyətinə malik olur. Dil ilə xalqın, cəmiyyətin inkişafı arasında qarşılıqlı asılılıq vardır, başqa bir şəkildə desək birinin inkişafı, digərinin inkişafından xəbər verir. Xalqın, cəmiyyətin həyatında baş verən bütün dəyişikliklər hər hansısa bir şəkildə öz əksini dilin lüğət tərkibində tapır. Dil inkişaf etdikcə bu dildə danışan insanlarda inkişaf edir və bu inkişaf onları müxtəlif fəaliyyət sahələrində daha da irəli aparır. Bu fəaliyyət sahələrinin inkişafında dilin inkişafına, zənginləşməsinə öz təsiri göstərir. Dil keçdiyi inkişaf yolu boyunca daim dəyişikliklərə uğrayır və bu prosesin qarşısını almaq mümkün deyil.

Dilin zənginləşməsi yolları müxtəlifdir. Dilin zənginləşməsinə, dilin lüğət tərkibində özünə yer tapa bilən müxtəlif mənşəli alınma sözlərlə yanaşı, dilin daxili imkanlar hesabına zənginləşməsi, lüğət tərkibində mövcud olan sözlərə müxtəlif şəkildə əlavə etməklə yeni mənalı sözlərin yaranması, müxtəlif dillərdən sözlərin kalka yolu ilə tərcümə edilməsi də təsir göstərir. Dilin daxili imkanları hesabına yaranan sözlər cəmiyyət üçün daha anlaşılqı hesab olunur. Müasir ingilis dilində də dilin lüğət tərkibində mövcud olan sözlər yeni mənalar qazanaraq dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır.

Dilin, ingilis dilinin zənginləşməsində sosial-kulturoloji amillərdə xüsusi rol oynayır. Dilin zənginləşməsində xüsusi rol oynayan sosial-kulturoloji amillər dedikdə əsasən iqtisadi, siyasi amillər, mədəniyyətlərarası əlaqələr, mətbuatın, televiziyanın, təhsilin inkişafı başa düşülür.

Bir dildən başqa bir dilə keçən sözlərə alınma sözlər deyilir. Alınma sözlərin dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində payı böyükdür. Dilin alınma sözlər hesabına zənginləşməsi səbəblərinə immiqrasiya, ticarət, incəsənət, texnologiyanın inkişafı, müharibələr və müstəmləkəçilik aid edilə bilər. Alınma sözlər dilçilikdə əsas tədqiqat obyektlərindən hesab olunur və dilçilərin alınma sözlərə yanaşma tərzi fərqlidir.

Müxtəlif dillərdən sözlərin, yəni alınmaların qəbulu ingilis dilinin lüğət ehtiyatını artırmaq üçün daim əsas vasitələrdən biri hesab olunmuşdur. Çox sayda Avropa dillərinin ingilis dilinin müasir dövrdə sahib olduğu zəngin lüğət tərkibinə təsiri olub. Fərqli mənbələrdə ingilis dilinin başqa dillərdən sözlər götürməsinin müxtəlif səbəbləri göstərilir. Bu səbəblərə işğallara məruz qalması, həmçinin Britaniya imperiyasının dünyanın müxtəlif yerlərini müstəmləkələşdirdiyi zaman ingilislərin çox sayda fərqli insan və dillə təmasda olması və s. aid edilir.

İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində rolunu oynayan dillər içərisində latın dili xüsusi yerə malikdir. Belə ki, ingilis dilinin lüğət tərkibinə nəzər yetirdikdə çox sayda latın mənşəli sözlərə rast gəlinir və elə bu səbəbdən latın dilinin bugünkü ingilis dilinin formalaşmasında oynadığı rol inkar edilə bilməz. Latın dili keçmişdə nüfuzlu dillərdən hesab olunurdu və bu nüfuzla əlaqədar olaraq latın dili ingilis dilinə öz elementləri ilə birbaşa təsir etməklə yanaşı, müxtəlif dillərdən alınan elementlər arasında da vasitəçi rolunu oynamışdır.

Müxtəlif dövrlərdə müxtəlif səbəblərlə əlaqədar olaraq latın mənşəli sözlər ingilis dilində özünə yer tapa bilmişdir. Latın dilindən ilk alınmalar, alman tayfalarının İngiltərəni işğal etməsindən əvvəlki dövrə təsadüf edir və daha sonrakı dövrlərdə də latın dilindən alınmalar davam etmişdir. Məlumdur ki, ingilis dili Hind-Avropa dil ailəsinin alman dilləri qrupuna mənsubdur, buna baxmayaraq bu dilin lüğət tərkibində gündəlik həyatda istifadə olunan, ümumi anlayışları ifadə edən çox sayda söz latın mənşəlidir. İngilis dilində özünə yer tapa bilən latın mənşəli sözlər əsasən şifahi olaraq, ötürmə yolu ilə dilə keçmişdir və müxtəlif sahələrlə bağlı olmuşdur. Dünya üçün əhəmiyyətli bir dövr hesab olunan İntibah dövründə latın və yunan mənşəli sözlərin ingilis dilinə daxil olmasına öz töhfəsini vermişdir.

İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayan digər bir dil yunan dilidir. Yunan və ingilis dili arasındakı əlaqəni anlamaq üçün tarixi zəminə diqqət yetirmək zəruridir. Yunan mənşəli sözlərin ingilis dilində özünə yer tapa bilməsində latın və fransız dilləri xüsusi yerə malikdir. Belə ki, fransız və latın dilindən alınmış sözlər içərisində çox sayda əslən yunan mənşəli olan söz tapmaq mümkündür. Lakin yunan mənşəli sözlərin ingilis dilinə daxil olmasında əsas rolunu

İntibah dövrü oynayır. Latın dilindən fərqli olaraq yunan mənşəli sözlər ingilis dilinə yazı vasitəsilə alınmışdır və yunan mənşəli sözlərin ingilis dilinə yazı vasitəsilə daxil olmasında İntibah dövrü böyük rol oynamışdır. Həmçinin, ingilis dilinin lüğət tərkibində yunan fəlsəfi və mifologiyasından olan anlayışları ifadə edən sözlər də tapmaq mümkündür ki, bu əsasən klassik mətnlərin tərcümə edilməsi ilə əlaqədardır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abbasova B. Sözləmə hadisəsinin əsasları. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1995, 91 s.
2. Abdullayev Ə.Z. Dil. Siyasət. Sosial tərəqqi. Bakı, Azərənəşr, 1985, 193 s.
3. Adilov M.İ., Verdiyeva Z.N., Ağayeva F.M. İzahlı dilçilik terminləri. Bakı, Maarif, 1984, 364 s.
4. Babayev A.M. Dilçiliyə giriş. Bakı, Maarif, 1992, 504 s.
5. Bayramova A.Ə. Leksik alınmaların dilin zənginləşməsində rolu. M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universiteti. Bakı, 1998, 147 s.
6. Cəfərov S. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı, ADU nəşriyyatı, 1960, 203 s.
7. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. (Leksika) Bakı, Maarif, 1982, 215 s.
8. Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, Maarif, 1987, 308 s.
9. Xudiyev N. Seçilmiş əsərləri II cild. Bakı, Elm və təhsil, 2013, 788 s.
10. Xudiyev N.M. Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü. Bakı, Maarif, 1989, 400 s.
11. Qarayev A.H. Müasir Azərbaycan dilində Avropa mənşəli leksik alınmalar. Bakı, ADU nəşri, 1989, 94 s.
12. Qasimov M.Ş. Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları. Bakı, Elm, 1973, 186 s.
13. Qurbanov A. Ümumi dilçilik I cild. Bakı, Maarif, 2019, 448 s.
14. Qurbanov A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, Maarif, 1985, 194 s.
15. Məmmədova X. İngilis dilinin leksik inkişafında etnoqrafik fonun rolu. ADU. Bakı, 2016, 153 s.
16. Mirzəyev A. Bayramlar, mərasimlər, ənənələr. Bakı, Gənclik, 1983, 71 s.
17. Muxtarova V. Dilin zənginləşməsində sosial kulturoloji amillərin rolu. ADU. Bakı, 2011, 142 s.
18. Musayev Ə.M. Müasir fransız dili leksikasının inkişafı. Bakı, Maarif nəşriyyatı, 1987, 173 s.
19. Nağıyeva N.M., Cənizadə S.S, Popova P.V., Barsuk R.Y. English, Bakı, Maarif, 1971, 315 s.

20. Rəcəbova Ə.Ə. Dilçilik tarixi. Bakı, Maarif. 1988, 537 s.
21. Şükürova A. Dil təfəkkür və mədəniyyət əlaqəsi. Bakı, ADU, 2013,12 s.

Rus dilində

22. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. М., Просвещение, 1972, 327 с.
23. Ахунзянов Э.М. Русские заимствования в татарском языке. Изд-во Казанского Университета, 1968, 367 с.
24. Егоров К.Н. Типы лингвистических заимствований (на материале англицизмов и англо-американизмов в современном французском языке). АКД., М., 1971, 28 с.
25. Ильиш Б.А. История английского языка. М., Наука, 1968, 316 с.
26. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. Изд-во Наука, М., 1968, 207 с.
27. Крысин Л.П. К определению «заимствование» и «заимствованное слова». Кн. Развитие современного русского языка. М., 1965, 284 с.
28. Расторгуева Т.А., Жданова И.Ф. History of the English language. М., Высшая школа, 1972, 175 с.
29. Смирницкий А.И. История английского языка. М., МГУ, 1965, 285 с.
30. Шмелев Д.Н. Современный русский язык. М., 1977, 335 с.

İngilis dilində

31. Baker, P. Latin in our language. London, UK: Bristol Classical Press, 1993, 78 p.
32. Baku 2nd International Conference of Science. Baku, 2018,135 p.
33. Barber, C.L. The story of Language. Bungay, Suffolk: The Chaucer Press, 1964, 286 p.
34. Vaugh, Albert, C. A History of the English Language. Prentice. 2001, 464 p.
35. Björkman, Erik: Scandinavian Loan-Words in Middle-English. Part I & II. Halle a. S.: Niemeyer, 1900-1902, 224 p.

36. Bradley, H. *The Making of English*. London: Macmillian and co, 1968, 245 p.
37. Breeze, A. Old English Ealfara, “Pack-Horse”: A Spanish-Arabic Loanword
Notes & Queries Vol.38 Issuel, 1991, 15 p.
38. C.Ricks, *Milton’s Grand Style*. Oxford: Clarendom Press,1963, 154 p.
39. Carr, Charles T. *The German influence on the English Vocabulary*. Oxford:
Clarendon Press, 1934, 95 p.
40. Charles Barber, Joan C.Beal, Philip A. Shaw. *The English Language A Historical
Introduction*. Cambridge University Press, 1993, 306 p.
41. Daher J. *Lexical Borrowing in Arabic and English*. New York University, 2013,
35 p.
42. David Burnley, *The Language of Chaucer*, Macmillian Education LTD, 1983,
262 p.
43. Durkin, P. *Borrowed Words: A History of Loanwords in English*. New York, NY;
Oxford University Press, 2014, 3-15, 364-369 p.
44. Frinculescu, I.Cristina, et al. *Renaissance English – The Revival of Words*.
Annals of the University of Craiova. Series Philology. Linguistics, vol.39, no.1 -2,
2017, 54-59 p.
45. Garry Miller, G. *Latin suffixal derivatives and their Indo-European ancestry*: New
York: Oxford University Press, 2006, 727 p.
46. Grant, Anthony P. *Loanwords in British English*. In Haspelmath, Martin and Uri
Tadmor, *Loanwords in the World’s Language: A Comparative Handbook*, Berlin:
De Gruyter Mouton. 2009, 360-383 p.
47. Haugen E. *The Analysis of Linguistic Borrowing in Language*. 1950, 231 p.
48. Hogg Richard M. “*The Cambridge History of the English language, Vol I.: The
Beginnings to 1066*. Cambridge University Press, 1992, 3-10 p.
49. Holmes, J. *An introduction to Sociolinguistics 2nd*, Essex, England: Person
Education Limited. 2001, 149 p.
50. Hosam M.Darwish. *Arabic Loan words in English Language*. IOSR Journal of
Humanities and Social Science, Volume 20, Issue 7, Ver.VII, July 2015, 105-109 p.
51. Humboldt: “*On language*”: *On the Diversity of Human Language Construction*

- and its Influence on the Mental Development of the Human Species, Cambridge University Press, 2nd Edition. December, 1999, 344 p.
52. Jackson, Howard, and Entienne Amvela. Words, meaning and vocabulary: “An introduction to modern English lexicology”. London: Continuum International Publishing Group, 2007, 224 p.
 53. Jespersen, Growth. Structure of the English Language. Oxford: Basil Black well, 1982, 267 p.
 54. Knapp, Robbin D. German English Words, Lulu.com; null edition. 2005, 172 p.
 55. Kopa A. French Loans Ways of Penetration and Adaptation in the English Language, The Uzbek State World Languages University. 2011, 80 p.
 56. M.Podhajecka. Russian Borrowing in English: Similarities and Differences in Lexicographic Description. University of Opole. MA: Cascadilla Proceedings Project, 2006, 134 p.
 57. M.Kavtaria. Greek and Latin loan words in English Language. International Journal of Arts & Sciences 2011, 255-264 p.
 58. Mackward A.H. American English. N.Y, 1985, 33 p.
 59. N.Kavaklı. Intrinsic Difficulties in Learning Common Greek-Originated English Words: The case of Pluralization. Journal of Language and Linguistic studies. 2016, 110-123 p.
 60. P.Alexandros. The Greek Thesaurus in English. University of Nottingham Press, 1995, 80 p.
 61. Payne, T.E. Exploring language structure. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2006, 367 p.
 62. R.Graham. The Discovery of Middle Earth Mapping the lost World of the Celts w.w.Norton & Company. New York London, 2013, 397 p.
 63. Rafael Damas Q. “The influence of Latin to the English Language: Morphological and Lexical Features”. Universidad De Jaen, 2015, 40 p.
 64. Robertson S. The development of Modern English. New York: Prentice-Hall, 1963, 469 p.
 65. Smith A. From Arabic to English. Saudi Aramco World Journal Volume 58,

- No.2. 2007, 101-105 p.
66. Stanforth, Anthony W. Deutsche Einflüsse auf den englischen Wortschatz in Geschichte und Gegenwart. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1996, 213 p.
 67. Stockwell, Robert, and Donka Minkova. "English Words: History and Structure". New York: Cambridge University Press, 2001, 205 p.
 68. T.Gaidatzi. Greek Loan words in English. University of Leeds, 1985, 54 p.
 69. Taylor, W. Arabic Words in English, London. Clarendon, 1933, 599 p.
 70. V.Castano, Maria. Latin Influence on English Vocabulary, with special reference to the Modern English Period. Universidade de Santiago de Compostela, 2018, 59 p.
 71. V.Adminiene, I.Klijunaite, A.Nauseda "The influence of latin and french on the english language lexis". Siauliu Universitetas, 2012, 93 p.
 72. Weinreich, U. Languages in Contact, Findings and Problems. The Hague, The Netherlands: Mouton and Co, 1966, 160 p.
 73. William E. Engel. John Milton's Recourse to Old English: A Case Study in Renaissance Lexicography. A Journal for the Study of the Literary Vol. 1 Artifact in Theory, Culture, or History, 2008, 1-29 p.
 74. William Jaggard, Edward Blount Mr. William Shakespeares Comedies, Histories and Tragedies, London, 1623, 942 p.

Internet resurslari

75. <https://cperc.y.arts.utoronto.ca/courses/6361Wilson.htm>
76. <https://en.wikipedia.org/wiki/Bankruptcy>
77. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_English_words_of_Arabic_origin
78. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_English_words_of_Italian_origin
79. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_English_words_of_Persian_origin
80. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_English_words_of_Russian_origin
81. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_English_words_of_Scandinavian_origin
82. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_English_words_of_Spanish_origin

83. <https://germanic-studies.org/Scandinavian-loanwords-in-Old-and-Middle-English-and-their-legacy-in-the-dialects-of-England-and-modern-standard-English.htm>
84. https://www.academia.edu/16653984/English_language
85. https://www.academia.edu/32007633/The_Etymology_of_English_Words
86. <https://www.academia.edu/resource/work/20036051>
87. <https://www.britannica.com/topic/English-language/Varieties-of-English>
88. <https://www.etymonline.com/word>
89. <https://www.history.com/.amp/topics/renaissance/renaissance>
90. <https://www.thoughtco.com/german-loan-words-in-english>